

Bidrag til Separatismens Historie i Christian VI's Tid.

Ved **H. F. Rørdam.**

Separatismen har oftest sin Rod i en idealistisk Aandsretning, der, ikke nøjet med den sædvanlige Gudstjeneste og de folkelige Ytringer af religiøst Liv, ønsker at fremkalde en større Aandelighed og Inderlighed, og derfor forholder sig kritisk overfor alle ydre Kirkeskikke og den sædvanlige Betjening af Sakramenterne, særlig Barnedaaben.

Den lutherske Reformation var jo i sig selv en Separation fra den hidtil herskende katholske Kirke; men den adskiller sig fra Middelalderens tidligere Forsøg i reformatorisk Retning (Albigenser, Valdenser, Wiclefiter, Hussiter), derved, at den i højere Grad end disse søger og finder Støtte hos Statsmagten, og derhos, belært af Erfaringen, tager Afstand fra mere yderliggaaende Bevægelsesretninger (Zwickauerprofeter, Gjendøbere, Schwenkfeldianere, Davidjoriter osv.), og endelig fordi Tidens Fylde nu er der, da Herren vil gennemrense sin Lo.

Fæste vi Blikket paa den danske Kirke i det lutherske Tidsrum, da er vor Folkekarakter vel ikke særlig anlagt for aandelige Extravagancer; alligevel ytrer der sig fra Tid til anden separatistisk Tilbøjelighed. Men efter kortere eller længere Tids Forløb taber Bevægelsen sig uden at have formaaet at stifte et levedygtigt Kirkesamfund, ikke blot fordi Statskirken har lagt betydelige Hindringer i Vejen derfor, men ogsaa fordi Separatisterne have savnet det centrale Støttepunkt for en Kirkedannelse, som Troen paa Livskilderne i Herrens Sakramenter giver.

De første Separatister, vi høre om i Tiden efter Reformationen, vare indvandrede Hollændere; men de synes ikke at have haft Held til i nogen sønderlig Grad at udbrede deres Anskuelse¹⁾. Det samme gjælder de »Vederdøbere«, mod hvilke der i Slutningen af Christian III's Tid blev truffet kraftige Foranstaltninger²⁾. Ud over Slesvig, der stadig var Gjennemgangsleddet for religiøse Bevægelser, der fra Tydskland og Nederlandene søgte Vej nordpaa, har de næppe haft Held til i nogen kjendelig Grad at udbrede sig. Enkelte forsprængte Tydskere og Hollændere, der havde separatistiske Tilbøjeligheder, tales der vel af og til om, men ved de saakaldte Fremmedartikler af 1569 var der sat en kraftig Bom for Udbredelse af deres fra Folkekirken afvigende Anskuelse³⁾.

I det 17de Aarh. var Slesvig, særlig den sydlige Del af Landskabet, Skuepladsen for ret kraftige sekteriske Bevægelser (Nicolaus Knutzen Teting, Hartvig Lohmann, Anna Ovena Hoyers, Antoinette Bourignon, Frederik Breckling o. fl.), som vi dog ikke paa dette Sted skulle gaa nærmere ind paa. Om Niels Svendsen Chronich (fra Kolding), der i Midten af det 17. Aarh. optraadte med voldsomme Angreb paa Statskirken, er bleven paavirket fra Sønderjylland af, er vel ikke usandsynligt; men det var dog særlig paa en Studierejse i Tydskland, at han blev kjendt med den separatistiske Litteratur, især Pseudonymen Elias Prætorius's (Chr. Hoburgs) »Spiegel und Misbräuche«, der indeholder et rigt Arsenal af Projektiler mod Statskirken, som Chronich siden gjorde Brug af herhjemme⁴⁾.

Siden træffe vi af og til Personer (som Jesper Kønechen o. a.), der ved Læsning af hans og andre Sværmeres

¹⁾ Rørdam, Kbhvns. Univ. Hist. I, 171—3.

²⁾ Rørdam, Danske Kirkelove I, 65, 361—6, 484—7. Ny kh. Saml. IV, 636, 647—9.

³⁾ Ny kh. Saml. IV, 233 ff.

⁴⁾ Kh. Saml. 3. R. III og IV.

Skrifter eller ved kvækersk Paavirkning¹⁾ vare blevne saa skarpsynede overfor Statskirkens Brøst og saa blinde for dens Fortrin, at de ikke saa nogen anden Udvej end at gaa ud af »Babel«.

Fra Begyndelsen af det 18de Aarh. lød saadanne Røster oftere end tilforn, og ikke faa Tegn tydede paa, at det trak op til et separatistisk Uvejr²⁾; men det var dog først i Christian VI's Tid at det brød løs, særlig efter de svenske Emigranternes Besøg 1734.

I forrige Bind af Kh. Saml. er meddelt nogle spredte Bidrag til disse ret mærkelige Bevægelser Historie, som her skulle fortsættes med andre fra samme Tid.

1. Simon Michelsen Steenholt.

I Kh. Saml. 3. R. III, 815 ff. er meddelt den overordentlig fyndige skriftlige Indsigelse, som Simon Michelsen Steenholt, Skoleholder i Søllerød³⁾, den 24. Okt. 1734 ned-

¹⁾ En saadan nævnes fra Tid til anden. Nielsen, Kbh. Dipl. V. 421. VIII, 156, Nielsen, Kbh. Hist. og Beskr. VI, 129.

²⁾ Se foran, S. 95 ff., 342 ff., Helveg, D. danske Kirkes Hist. eft. Ref. 2. Udg. I, 525 f., 608 ff. En tydsk-skrivende Pseudonym. der kalder sig Christianus Aletophilus, har allerede 1715 givet et Stormvarsel, naar han ytrer: »Man maa allerede erfare, at der i Kjøbenhavn gives nogle Folk, som foragte den hell. Skrift, og som uden denne foregive at have en nærmere Vej til Christus, og anse Böhmes, Arnolds og andre Fanatikernes Skrifter som store Helligdomme, foragte Skriftestolen, prætere at have haft Henrykkelser og Aabenbarelser, nære Afsky for retskafne og ortodoxe Theologers Bøger og Skrifter, ja endog ikke kunne taale deres Fortaler til fromme Bøger af gamle Theologer, foragte Prædikeembedet, og Gud veed, hvad ellers endnu for farlige Gnister, der kan gløde under Asken«. (Fenger, Den trankebarske Missions Historie, S. 355).

³⁾ Simon Michelsen var ansat i sit Embede af den fromme Prinsesse Sofie Hedevig, der var Besidderinde af Frederiksdals Gods, og han nævnes i H. Langhorns Brev af 4. Aug. 1733 til Mad. Wulffs som hørende til den opvakte Kreds i Kbhvn. (K. S. 4. R. I, 651). Reenbergs Visitats fandt Sted 27 Juni (1. S. e. Trin.) 1734. Naar Skoleholderen først 4 Maaneder derefter kom med sin Kritik, ligger det nær at antage, at det er Paavirkning fra de

lagde mod den Katekisation, som den gamle Provst Morten Reenberg s. A. havde holdt ved sin Visitats i Søllerød Kirke. Man forbavses over den Myndighed, hvormed en fattig Skoleholder vovede at kritisere den højt ansete Provst. At han imidlertid har brugt for stærke Ord, synes at fremgaa af følgende til en Afskrift af Kritiken knyttede Erklæring, forfattet af den siden hæderlig bekjendte lærde Nordmand Benjamin Dass, der kort efter paa Hans Grams anbefaling blev Rektor i Trondhjem:

»Den Forretning, som her kritiseres, var jeg underskrevne nærværende ved og paahørte, da jeg i al Sandhed kan vidne, at intet anstødeligt af Provsten blev fremført, men alt til Opbyggelse, saa at derfor denne Skoleholder, som troede, at ingen kunde tale Guds Ord rettelig uden den, som var af det skinhellige Parti, dels vrangelig har forstaaet, dels fordrejet og dels forbigaaet de rette Ord og Meninger i sin Sammenhæng, saaledes som de af Provsten bleve fremførte«.

*B. Dass*¹⁾.

At det ikke har været nogen heldig Indflydelse, Skoleholderen i Søllerød har øvet paa sine Elever, fremgaar af følgende Skrivelse fra Biskop Worm til Geh.-Raad J. L. Holstein med Udskrift af et optaget Forhør²⁾.

Høi Edle og Velbaarne Herre!

I gaar aftes sildig erholdt jeg Sogne Præsten til Sillerød³⁾ Menighed H^r. Andreas Cramer hans skrivelse af 4. hujus, ved hvilken hand andrager for mig, hvorledis en Dreng omtrent 14 Aar gammel, naflig Jørgen, |: som ofver tvende Aar hafver været indtinget i kost og lære hoss

svenske Separatister, der i Efteraaret 1734 var i Kjøbenhavn, som har givet Stødet til, at han optraadte paa en saa udæskende Maade over for sin foresatte, som han gjorde.

¹⁾ Heibergs Afskrift efter Orig. i Videnskabernes Selskabs Mnskr.-Saml. i Trondhjem.

²⁾ Heibergs Afskrift af Orig. i Ledreborgske Saml. 475, Fol.

³⁾ Det er den gamle Form af Navnet (opr. Silwæruth).

Schole-Holderen Simon Michelson Steenholt :| skal sidst-afvigte Attende Søndag efter Trinitatis d. 24. Octobr. i Catechisationen efter Prædiken |: da Schole-Holderen, som dog burde være tilstæde, iche mødte :| offentligen i Menighedens paahør hafve forkastet Børne-daaben og ved adskillige ord paastaaet, at Børn ei burde døbis, før de blefve voxne og store, men de skulde læris, før de burde døbis.

End følger herhos Copie af et Forhør, som Forvalteren ofver Friderichsdals Gods Lauridtz Nielson hafver ladet holde. Af samme erfaris, hvor ugudeligen og bespotteligen samme Dreng hafver talet om det høiværdige Altarets Sacramente, hvilket neppe nogen Christen, udeu skielfven og forskreckelse, skal kunde læse.

Sligt skulde jeg hermed Allertienstskyldigst tilmelde Deris Excellence, som Stiftets Befalnings-Mand og Stædets Amtmand, ingenlunde paatviflende, at jo Deris Excellence antager sig denne saa magt paaliggende Sag, thi Deris Excellence begriber lætteligen, af hvad farlig Følge det maatte blifve, om saadan eller anden ugudelig Lærdom skulde udspreede sig blandt den eenfoldige Almue paa Landet.

Deris Kgl. Maj^{sts}. Aller-Naadigste Lov forklarer tydeligen libr: 6. cap: 5. art: 7. pag: 582, hvorledis de bør straffis, som ofverbevises at hafve lastet eller bespottet Guds Sacramenter; men mig synis, at denne skiendige dreng burde, efter lovlig omgang, i det mindste paa nogen tid indsættis til arbeide i Christianshafns Børne Huus, hvor hand da tillige kunde undervises af Præsten samme-stæds, som er en Sagtmodig og Rætsindig Guds tienere. Angaaende Schole-Holderen Simon Steenholt skal jeg nøiere informere mig, i hvor vel alt for meget er mig for faae Dage siden bekiendtgjordt om hans uforsvarlige Forhold¹).

¹) Sikkert hentydes herved til hans Kritik over Provstens Katekisation.

I det øfrige er jeg stedse, næst al velsignelses troehiertigste tilynskning, med megen veneration

Høi Ædle og Velbaarne Herre

Deris Excellences

Ydmyge og tjenst ærbødige

Tienere

C. V. Worm.

Kiøbenhavns 4. November 1734.

Udi Anledning af Velærværdige og Høilærde Hr. Andreas Cramer, Sognepræst til Søllerød Meenighed, hans til mig afladte Skrifvelse de dato 28 Octobr. sidst, hvor udi til kiende gifves een meget bespottelig og ugudelig Lærdom, som Schole-Holderen i Søllerød Simon Michaelssen Steenholt skal søge at faae indplandtet i de unge Børns Hierter, fornemmelig angaaende de Høiværdige og Hellige Daabens og Altarens Sacramenter: det Første, har en Dreng, 14 Aar gl:, som udj nogle Aar har vaaren hos bm^{te} Skoleholdere i Kost og Information, udi den heele Meenigheds Nærværelse og Paahør, Søndagen d. 24. Octobr. ved Catechisationen i Kirken, negted, at smaae Børn ikke maatte eller burde døbes, førend de blefv store, foregifvende, de først maa lære, førend de maae døbes, og om det Andet skal samme Dreng Søndagen forhen talt de allerbespotteligste Ord udi adskillige Folckes paahør — Har ieg undertegnede for mig indkaldet de udi Velbem^{te} Hans Velærværdigheds Bref nefnte Personer, for om denne vigtige Materie at faae nærmere information, og effter at ieg meged ynderlig og alvorlig hafde formanet dem ei at sige meere her om, end hvis de egentlig og redt kand eryndre at hafve hørt, og som de med en reen Samvittighed med deris høie Saligheds Eed, naar forlangis, kand bekræfte, udsagde Jens Klocher i Søllerød, at om Søndag Morgen d. 17. Octobr. kom denne Dreng, nafnlig Jørgen, som siden Skoleholderens, Simon Michelssens, Ankomst til Søllerød har vaaret i Huuset hos ham i Information, ind i udsigerens Huus, da hans Koene sagde til ham: nu faaer de Skam, der har

den nye Troe i Kiøbenhafn, hvor till Drengen svarede: de har ingen Nød, saalenge Kongen lefver; Gud lad ham lefve. Jeg har og lærdt noget af [den] nye Troe, Gud lad mig lære den til gafns. Meener I og, at I kand blifve salig ved den Troe, I har? Hvortil hans Hustrue svarede: ja, med Guds hielp mener og troer jeg det. Da Drengen atter svarede: Gud bedre Jer for Troe, I har, og hvad Salighed I har at vendte ved den Troe. Hvorpaa Drengen gick bort.

Dernest udsagde Peder Christensen Smed ord til andet, lige som Jens Klocher har bekiendt og udsagt. Hvor nest udsagde Niels Olsen af Søllerød, at sammetid dette ofvenmelte var passeret, gich denne dreng Jørgen fra Klocherens ind i hans Huus, hvor Jens Klochers Daatter Birtte Jens Daatter og kom ynd, da drengen gaf sig i snach med hender, og udsigeren hørde, at Pigen, som er 16. Aar gl., sagde til Jørgen, at hun med første nest Guds hielp vilde gaae til Alters, hvor paa Drengen Jørgen svarede: ligesaa gott maatte du gaae til it Sviine trug, som du gaaer til Alters; da Pigen spøttede ham op i sit Ansigt, og Drengen derpaa gick bort. Endelig udsagde bem^{te} Birtte Jens Daatter, tienende i Vangede hos Bonden Olle Andersen, at ovenmelte Søndag var hun hiemme hos sin Fader, ovenmelte Jens Klocher i Søllerød, og da var gaaen ind til Naboen Niels Olsens, hvor denne dreng Jørgen var ynde, og efter de hafde talt noget sammen, sagde Birtte: Jeg agter nest Guds Biestand med første at gaae til Gudsbord, da Jørgen svarede hender: lige saa gierne maatte du gaae til et Svinetrug, som du gaar til Alters; hvorpaa hun spøttede ham i sit ansigt, og han gick bort. At saaledis i min Nærværelse tilligemed undertegnedes paahør er passeret og udsagt, bekræfter under min Haand

Friderichsdal d: 2. Novembr: 1734. *Lauri Nielsen.*

Vi undertegnede hafver efter Forvalterens, Lars Nielsens, Begiering vaarne overværende ved dette forhør, og

iche alleene hørdt, at Forvalteren meget alvorligen formanede dem, ej at sige andet end den pure og bare Sandhed, mens endog at deris Bekiendelse er af dem udsagt lige saadan, som forhen anført er, attesterer og bekræfter Friderichsdal ut supra.

Fr. Beek.

I. H. Rydinger.

Copiens Rigtighed bevidner C. W. Worm.

At Skoleholderen i Søllerød efter dette har faaet sin Afsked, kan ikke forundre. Siden træffe vi ham i den opvakte Kreds i Kjøbenhavn. En herrnhutisk Beretning fra Efteraaret 1735¹⁾ antyder, at man havde noget Haab om at drage ham ind i Brødremenigheden. Da denne Beretning ogsaa i andre Henseender er interessant, skal den i Udtog og Oversættelse her meddeles. Dens Forfatter er den bekjendte Herrnhuter (dansk theologisk Kandidat) Gert Hansen, der tillige med Dines Piper havde gjort en kort Missionsrejse i Tyskland, og nu fra Frederiksberg d. 18. Okt. 1735 skrev til en Landsmand og Trosfælle, Søren Lintrup (da vistnok i Herrnhut) om Udbyttet af Rejsen:

Min kære Broder Lintrup!

Vor Reise er ikke saa vigtig, at vi kunne give hele Menigheden Efterretning om den. Til Dig, min Broder, vil jeg dog enfoldig og kortelig fortælle noget om den²⁾. Nu ere vi færdige med Kjøbenhavn, og ere nu en Dag eller to ude paa [J. P.] Pipers, den tidligere Spisemesters, Gaard, dels for at forfriske os, dels for at tale ud med Brødrene der.

Den kære Frelser har skjænket os megen Naade baade i det indre og i det ydre. Det lader sig ikke alt stykkevis

¹⁾ Blandt Heibergs Afskrifter fra Arkivet i Herrnhut.

²⁾ Da Brevet er paa Tydsk, Herrnhuternes Fællessprog, har G. Hansen dog vistnok tænkt sig, at andre end Lintrup alene vilde have Interesse af at høre det forelæse.

fortælle. Nok, at den gode Frelser immer lader nogle Baand bortfalde, og bringer os stadig videre, og om Rejsen kan jeg overhovedet sige, at Herren altid har givet Broder [Dines] Piper en talende Aand, til stort Gavn, som vi visselig haabe; men mig, en stille, rolig Aand, ikke af mange Ord. Kun paa Spørgsmaal har jeg givet korte Svar; jeg har hellere hørt til, og naar Sjæle fortalte noget om sig selv, er jeg altid bleven oplivet deraf.

Schwartzkopf forlod os paa Vejen. Han vilde til Berlin gennem Holsten, saa gik vi over Frankfurt og overgav ham Barberen Grundmanns Brev til Brødrene i Potsdam, hvormed, som ieg haaber, den kjære Grundmand vil være tilfreds; thi Schwartzkopf lovede os at gjøre og sige der alt, hvad han havde lagt os paa Sinde. [Der efter følger en længere Beretning om Rejsen i Tydskland, som dog her forbigaas].

Nu noget om, hvorledes det er gaaet i Kjøbenhavn. Vi have været der i ti Dage. Kom der den 7de Oktober med et godt Løsen: »Jeg takker Dig evig, thi Du kan vel gjøre det, og jeg vil stole paa dit Navn, thi dine Hellige have Glæde deraf«. Vi begyndte saa at gaa omkring blandt de adspredte Brødre. Alt var faldet fra hinanden¹⁾; dog vil Herren til sin Tid frembringe en grundig Forening; vi har allerede mærket noget deraf. Hos Simon Mickelsen, en afsat Skoleholder, hos Professor Reuss og Jacob Split, Skomager²⁾, »gehts auf Grund«³⁾, paa Forsoningen ved Jesu Blod, paa den pure Forbarmelse og lutter stedsevarende Naade, og paa en Forening, som de ikke tør fremtvinge, men ved Herrens Naade maa haabe og vente mellem sig til rette Tid. Hammecke og to Urtekræmmere

¹⁾ Sikkert hentydes ved denne Bemærkning paa den uheldige Indflydelse, Separatismen havde haft paa de opvæktes Kreds.

²⁾ Det var denne Mand, der havde overbragt Reenberg Simon Michelsens tidligere omtalte Skrivelse, K. S. 3. R. III, 827.

³⁾ »Grund« betegner i Herrnhuternes Sprog altid Forsoningen ved Jesu Blod.

staa i nøje Fællesskab, aabne sig ganske oprigtig for hinanden efter al deres erkjendte Fordærvelse⁴⁾. Vi have en Gang været tilstede derved; den gode Frelser har skjænket kraftig Naade. Andre Brødre, som just ikke have været Bøhmister eller Gichtelianere, men dog temmelig stærkt ere eller vare gaaede med i Separationen, have hørt flittig til, naar Broder Piper har talt til dem, Tre Ting i Særdeleshed har jeg immer mærket, at han har foreholdt dem, og det med Kraft, med Naade, gennemtrængende og overbevisende. 1) Har han vist dem hen til Grunden, at de som arme elendige endnu ganske fordærvede Creaturer, som slet ikke kunne hjælpe sig selv, maatte modtage Guds Forbarmelse i Christo og Tilgivelsen i Christi Blod. 2) At Gud jo ikke har forkastet Læreembedet; man veed jo her, at der ved Ewalds Prædiken er sket en stor Opvækkelse af Sjælene etc. 3) At man ikke uden videre kan afskaffe Nadveren; naar kun de rette Sjæle komme derhen, saa forbliver det vel en god Nadvere.

Sjælene have tiet stille, nogle finde, at de ikke har handlet rigtigt. Jens West er ikke mere for en saadan Separation, Alandt og Frick²⁾ kunne ikke sige, at de med fuldt Hjærte saaledes have separeret sig fra alt; paa samme Maade gaar det med mange andre; nogle have sat sig ind i en saadan selvgjort Aandelighed og Ydmyghed, »dass sie sind weder äusserlich noch geistlich«. Men man har sagt dem, at de ere paa en gal Vej, og hverken menneskelig eller »im Grunde« noget for Gud. De har hørt paa det og ere blevne ret vrede, omendskjønt vi dog have mærket, at de have følt noget derved; thi vi have sagt dem det med enfoldige Hjærter og med stor Bestemtbed. Næsten hver Aften ere Brødrene komne til os og have talt med hinanden. Mit Værk har alene været dette, at naar

⁴⁾ De bekjende deres Synder for hinanden.

²⁾ To Fyrværkere (Underofficerer i Artilleriet). Jvfr. K. S. 4. R. I, 640.

de have spurgt, har jeg søgt at bibringe dem et enfoldigt og klart Begreb om vore Indretninger i Herrnhut.

Da vi kom, blev de glade, at de nu kunde faa en sand Beretning om Herrnhut, thi man havde sagt, at der var indtraadt en Spaltning i Herrnhut, og at mange vare gaaede bort fra os; det var kommet deraf, fordi det sidste store ~~Andet~~ Andetgik. Vi sagde dem, at endog 100 vare forskrevne (verschrieben). Der gik ogsaa et Rygte om, at Churfyrsten af Sachsen vilde ophæve Herrnhut. Herrnhut var og er vel endnu gjort helt tildækket og ukjendeligt i Kjøbenhavn paa Grund af forskellige Ting: ved de mange Brødres Død paa St. Croix; ved vor kjære Ældste Leonhard Dober, der, saa kjær og dyrebar han end er os, var ringe anset hos nogle (idet han intet svarede paa Spørgsmaal, skjønt han af sig selv dog fortalte og talte meget); ved vor naadigste Herr Greve, der er bleven saa slet bedømt af Separatisterne, fordi han først har bevidnet sin venlige Stemning overfor Stockholmerne¹⁾, og siden har kaldt det tilbage; ogsaa ved nogle af vore Brødres Ubeskedenhed, naar Kjøbenhavnerne have besøgt og adspurgt dem, og ved andre Ting.

Men det har ikke været vanskeligt, naar vi have hørt sligt, at bringe dem paa mildere Tanker. Mig har det ellers gaaet bedst med saadanne Sjæle, som ligefrem have begyndt i Hjærtelighed at fortælle deres egne Sager. Hvorved har I modtaget Aand og Naade, ved Fortælling om Naadeværket i Sjælene eller ved at høre om de mange Stridigheder og haarde Domme, som Brødre have fældet om Brødre? Brødrene mærke selv, at naar et Par har talt med hinanden om deres Sjælstilstand, saa have de faaet gode Tanker om hinanden, og have været enige og faaet Glæde over hinanden; men saasnart de ere komne ind paa Tale om Kirkevæsenet, saa har Modsætningen indfundet sig. Hos Reuss have vi været nogle Gange; det forekom ham, at man fra Herrnhut vilde agere en højere og

¹⁾ De svenske Separatister. Jvfr. foran, S. 53, Not. 2.

helligere Person, end den menneskelige Svaghed og vor egentlige Tilstand altid vilde tillade. Men da vi heri ikke var ham for højt oppe, blev han hjærtelig og fri imod os, og har elsket os. Naar man kun engang har fortalt om sig selv, hvorledes Frelseren har gjort alt mod En, saa har man lagt Grund, og bliver derefter desto bedre troet. Da jeg hilsede Grev Larwig fra Leonard Dober, spurgte han blandt andet, om man ikke ogsaa her kunde finde Hvil for sin Sjæl. Han var ikke Herrnhut saa gunstig, som jeg ønskede¹⁾.

Vi frygtede, at Scaarup havde talt ilde og ufordelagtigt om Herrnhut. Men nogle Brødre have bevidnet andet; maaske besøge vi ham paa Vejen²⁾. Ewald er forekommen os begge meget god, han prædiker med et moderligt Hjærte, »mit lauterem Sinn«, accurat, dog med Kraft, og bevidnede for os, da vi vare hos ham, at han ganske søgte at være Frelseren tro, efter al sin Erkjendelse. — Jens Holm, Lakaj ved Hoffet³⁾, er død, mens vi vare der.

Næsten alle Brødrene vare utilfredse med, at vi saa hurtigt ilede bort fra dem. De mente og ønskede, at de skulde blive sammenføjede ved os. Vist er det, at da de

¹⁾ Ferdinand Anton Greve af Danneskjold-Laurwigen havde tidligere stillet sig venligere overfor Herrnhut. I et nu paa sine Steder noget hullet Brev til de Ældste i Herrnhut havde Zinzendorf under sit Besøg i Kbhvn. i Juni 1731 ytret: »Gestern redete der Graf von Larwigen, König Friderich III. Enkel und Gross-Stallmeister des Königs, sehr herzlich und etliche Stunden mit mir ... Er will mit seiner Gemalin, der Königin Anna Sophia leiblicher Schwester, welche mit Ihm zugleich von Gott gerühret ist, gewiss nach Herrnhut, und schicket seinen Fauriten, den Mohren Anton aus America, eine herzliche Seele, wie mir [daücht, nach Westindien] um sich daselbst zu besehen, und zu der Mohrenbekerung in Africa und America, wo selbst sie Holländisch [sprechen, Anstalt] zu machen.«

²⁾ Jens Zeuthen Schaarup, Præst i Ude- og Oppesundby. Da han stod Grev Stolberg nær, have Herrnhuterne været noget bange for ham (K. S. 5. R. III, 798).

³⁾ Se foran, S. 360.

tænkte ret at skulle have Nytte af os, blev vi ligesom revne bort fra dem. Men da Pipers Aand og Drift stod stille, hvad havde vi da at gjøre? Hvor stille jeg end var, vilde dog nogle, at jeg skulde komme til dem igjen¹).

Det Indtryk, Gert Hansen havde faaet af Tilstanden blandt de opvakte i Kjøbenhavn i Efteraaret 1735, stadfæstes ved følgende Bemærkning af E. Pontoppidan i den utrykte Fortsættelse af hans Kirkehistorie²).

»Anno 1735. Mange, der i forrige Aar havde separeret sig fra den ydre Kirke, begyndte nu atter at indfinde sig ved Nadveren, dog saaledes, at de holdt Communion sammen med andre deres Lige. Hr. Pastor Rohn bragte mange af dem tilrette.«

Det var dog langt fra, at Stormen endnu havde lagt sig. — Om Simon Michelsen Steenholtz senere Skjæbne savne vi f. T. Efterretning, maaske har han sluttet sig til Brødre-menigheden og er gaaet til Herrnhut.

2. Forholdsregler mod Personer, der ikke vilde lade deres Børn døbe.

Blandt de Spørgsmaal, som siden Aaret 1735 paa-trængte sig Regjeringen og æskede Besvarelse, var et af de hyppigst forekommende, hvorledes man skulde forholde sig overfor Forældre, som ikke vilde lade deres Børn døbe. Nogle Oplysninger om det Vilderede, hvori man befandt sig, skulle her meddeles.

(Niels Dorph, Sognepræst ved Nicolai Kirke, til Biskop Christen Worm.)

Saasom jeg er bleven foraarsaget ligesaa beklageligst som allerydmygeligst at andrage Deres højædle Højærvær-

¹) Slutningen af Brevet mangler.

²) Ny kgl. Saml. 737, Fol.

dighed, at en Borger her af Staden ved Navn Andreas Nielsøn, boende i Store Hellig Gejstes Stræde, haver i Dag anmeldet mig, at en Skomager ved Navn Niels Povelsøn, som sidstafvigte Michaelis Tid er indtagen udi benævnte Andreæ Nielsøns Kælder i Store Hellig Gejstes Stræde, skal aldeles udi merbemeldte Andreæ Nielsøns, Frantz Skomagers og Henrich Remmesniders Paahør have nægtet at lade sit lidet Barn, som sidstafvigte 22. Januarii er bleven ham født, komme til den hellige Daab, og derhos haver udladt sig med disse Ord, at Præsterne paastaar Sakramenternes Administration alene for den Aarsag, at dem intet skal afgaa i deres Indkomme. Samme Skomager skal og udi tvende Vidners Paahør have sagt, at han selv er bleven døbt 8te Dage for sidst afvigte Mikkelsdag; han entholder sig og ganske fra den Hellige Nadveres Brug, til hvilket han ikke indfandt sig med Hustruen, som 6 Uger før Jul lod sig betjene. Saa drister jeg mig allerydmygeligst at udbede mig deres højædle Højærværdigheds højgunstige Raadføring, hvorefter jeg kan mig i dette Tilfælde forholde med dette Barn, som Faderen vil holde fra Daaben. Jeg forbliver etc.

København d. 24. Januar: 1735.

N. Dorph.

(Niels Dorph til Biskop Christen Worm.)

Efter Deres højædle Højærværdigheds højgunstige Befaling og Raadføring (for hvilken jeg ydmygeligst takker) har jeg i Dag ladet for mig kalde Skomageren Niels Povelsøn af Store Hellig Gejstes Stræde og efter Daabens Fornødenheds Forklaring for ham, hans Barns elendige Tilstands Beskrivelse, den Stund det er uden Daaben, samt det store Ansvars Fremstilling, hvilket han maa have, som saa hos Daabens Foragt vil nægte hans Barn den, foreholdt og alvorlig formanet ham at lade sit Barn komme til Daaben; men al min Forklaring og Formaning haver

været ganske forgæves, hvorimod han forestillede, at ingen Christi Befaling findes, at smaa Børn skal døbes, intet Eksempel, at smaa Børn ere døbte; Christi Befaling om Daaben er, at der skal læres, førend døbes, og ingen derfor bør døbes, førend han er voksen og oplært, samt at de smaa Børn haver ikke Troen, og derfor Daaben dem unyttig, efter de Christi Ord ilde af ham forklarede: Hvo som tror og bliver døbt etc. Endskønt jeg ved kraftige Overbevisninger søgte at forestille ham hans urette Forstaaelse og vrang Mening og Forklaring, var det dog ganske forgæves. Jeg tilspurte ham, om han selv er døbt. Dertil han svarede: at han ikke veed, at han er døbt ved noget Menneske. Jeg tilspurgte ham om den Daab, til hvilken han haver sagt sig at være kommen for sidste Mikkelsdag. Dertil han svarede: at han en Maaned for Mikkelsdag blev rettelig døbt og det ved den Hellig Aand, hvilken Daab han sagde at være den sande. Jeg tilspurgte ham, om noget Menneske havde været ham beforderlig og assisteret ham hos denne Daab. Der til han svarede: Ingen uden den Hellig Aand alene. Endelig forestillede han, at vor Daab er os derfor uden Kraft og Nytte, fordi saa mange iblandt os, som ere døbte, lever uskikkelig. Alle mine Forestillinger haver intet Sted fundet hos ham; jeg kunde end ikke persvadere ham til at lade sit Barn komme til Daaben ved det, at jeg forsikrede ham, at jeg ikke vilde tage Skilling eller Skillings Værd, at han ikke skulde sige, at Præsterne søger at forsvare Sakramenternes Administration aleneste for deres Interesse. Gud i Naade se til ham og til flere i deslige Vildfarelse geraadne Mennesker og naadelig omvende dem! Gud velsigne Kongen, som forsvarer Guds Kirke, at saadan Sakramenternes Foragt ikke maa taales! Gud bevare Deres højædle Højærværdighed, som efter sit høje Embedes Myndighed søger at forebygge, at ikke saadan Vildfarelse, hvorved Guds Ære lider og Sjæle sættes i saa stor Fare, bliver taalt i Christi

Kirke af dem, som haver bekommet lige dyrebar Tro med os! Udi hvilket Ønske jeg o. s. v.

København d. 25. Januar: 1735.

N. Dorph.

Angaaende Sagen indberettede Biskop. Worm til Kongen i en udat. Skrivelse og fremsendte Dorphs Breve, idet han tilføjede:

»Da jeg haver andraget saadan Sag for den af D. Kgl. Maj. anordnede Commission, og mig aldrig hidindtil er bleven bekjendt, at nogen af den evangeliske Tro iblandt os haver holdet sine smaa Børn fra det hellige og uomgjængelige Daabens Sacramente, saa skulde jeg hermed allerund. udbede mig D. Kgl. Maj.s allernaadigste Villie, hvorledes saa vel hermed som ellers, ifald flere deslige Exempler maatte finde sig, skal forholdes.«

Herpaa fulgte følgende kgl. Reskript til Biskoppen:

Christian VI.

V. G. t. Eftersom Du for os allerund:t haver andraget, hvorledes Sognepræsten til St. Nicolai Menighed, Hr. Niels Dorph, haver den 24. Januarii næstafvigst indberettet til Dig, at en Skomager ved Navn Niels Povelsen aldeles nægtede at lade sit spæde Barn komme til den hellige Daab, og da Du derpaa havde tilskrevet Hr. Dorph at kalde fornævnte Niels Povelsen for sig og undervise ham om Christi Befaling om Daabens Fornødenhed og Virkning, samt at bringe ham i christeligere Tanker, med videre, haver Du erholdet saadant Svar fra Hr. Dorph, at samme Niels Povelsen ej var at bringe fra sin vildfarende Mening, men endnu holder sit Barn fra den hellige Daab, og Du nu derhos herom udbeder Dig Vores allernaadigste Resolution, saa er da hermed Vores allernaadigste Villie og Befaling, at Du straks den Anstalt gør, at fornævnte Niels Povelsens spæde Barn uden Ophold af vedkommende Præst vorder døbt, og saafremt Faderen fremdeles skulde ville sætte sig derimod, da

skal Vores Politimester, Os elskelig Erich Torm, saasnart Du ham derom rekvirerer og ham denne Vores allernaadigste Befaling foreviser, være Dig herudinden, og paa det Barnet kan nyde den hellige Daab, behjælpelig. Dermed sker Vor Villie. Befalendes Dig Gud.

Frederiksberg, d. 29. Janu: 1735.

Straks efter at Kongen havde underskrevet denne Befaling, maa han være bleven betænkelig ved at lade Barnet døbe ved Politiets Medhjælp, uanset Faderens Protest. Herom vidner følgende egenhændige Skrivelse, der ingen Adresse har, men sikkert maa være tilstillet Oversekretæren i Kancelliet, Gehejmerraad J. L. Holstein.

Bey dieser Order währe wohl noch guht gewesen beyzufügen, dass der Bischoff solte den Menschen durch den Niels Dorph oder andern Prediger zureden lassen, um zu sehn, ob sie könten jhren Nechsten und Neben-Christen von dem Irthum seines Weges abbringen, und wieder auf den rechten Weg führen; den auf einmal ist so ein Mensch nicht zu bekehren; siehet man aber dan an jhm eine Halsstarrigkeit, und alle Vorstellungen, Ermahnungen und Erinnerungen nichts an jhm verfangen wollen, so kan der Bischoff es uns melden, so wollen wir jhm nicht länger dulden.

Dieses könte durch eine aparte order am Bischoff noch ergehen.

Friederichsberg d. 29t. Jan. a. 1735.

Christian R.¹⁾

Ganske i Overensstemmelse med denne Resolution udgik der under 2. Febr. 1735 kgl. Befaling til Biskop Worm,

¹⁾ Dette og de foregaaende Aktstykker i denne Sag findes i Rigsarkiver, Indlæg til Sjæl. Missiver. 1735, Nr. 44 og 45. Hos L. Koch, Kristian VI, S. 171 f, omtales kortelig N. Povelsens Separation; men det karakteristiske Omslag i Kongens Beslutning er ikke berørt.

at det endnu en Tid skulde forsøges, om Niels Povelsøn ikke vilde give efter for Præsternes Forestillinger. »Men saa fremt man da skulde se Halsstarrighed, og at alle Forestillinger, Formaninger og Erindringer hos ham ere frugtesløse, saa skal Du os det allerund. at tilmelde, da vi med ham ikke længere saadant ville overbære og sligt taale.«

Sagens videre Forløb er os ubekjendt. Men det var kun Begyndelsen til en Række lignende Sager. Forhandlingerne 1736 med Jens Christensen Broch, der endte med hans Forvisning, da han paa det bestemteste modsatte sig at lade sit Barn døbe, ere tidligere meddelte (Kh. S. 5. R. III, 333 ff.). Senere Tilfælde af samme Art bragte Kongen til paany at æske theologiske Betænkninger angaaende de foreliggende vanskelige Spørgsmaal. Denne Gang indskrænkede han sig ikke, som i Brochs Sag, til at raadsørge det theologiske Fakultet, men forlangte, at ogsaa de extraordinære Professorer og nogle af Biskopperne (Conradi i Rendsborg og Br. Brorson i Aalborg) skulde ytre sig, ligesom han lod J. L. Holstein tilskrive fire bekjendte tyske Theologer for at æske deres Betænkninger. Af disse Udtalelser er i Rigsarkivet¹⁾ bevaret følgende fyldige Udtog²⁾:

Angaaende de saakaldede Separatister og deres Børns Daab.

Facultas Theologica saavelsom Professores Theologiæ extraordinarii ere den 22. Jan. 1740³⁾ allernaadigst bleven

¹⁾ Indlæg til Sjæl. Missiver 1740 (22. Apr.) Nr. 239. Under de Forhandlinger, som i Christian VIII's Tid førtes om tvungen Daab af Baptisters Børn, blev de danske Theologers Erklæringer, dateret 9. Febr. 1740, aftrykt i Bladet »Fædrelandet« for 6. Febr. 1845, (vistnok efter Fallesens Theol. Mndskr. V, 63 ff.), men ikke de tyske Theologers.

²⁾ De to Biskoppers Erklæringer ere ikke optagne deri. Deres Indhold er refereret hos Helveg, Den danske Kirkes Hist. eft. Ref. 2. Udg. II, 86—7.

³⁾ Befalingen er trykt i Fallesens Theol. Mndskr. V, 61 ff.

befalede med hinanden at overveje samt indsende deres Betænkende om 2de Qvæstioner:

I. Om Summus Imperans per mandatum expressum salva conscientia kan lade et Barn døbe, hvis begge Forældre sig for nogen Tid siden virkelig har separeret fra den evangeliske Kirke, og det mundtlig declareret, (men ikke endnu bekjendt sig til nogen vis Sect) og ellers forkaste Daaben som noget unødvendigt og unyttigt, og, om den end skulde ske, foregive, at den først kan have Sted, naar Børnene vare komne til Skiels-Alder.

II. Hvad Summus Imperans salva conscientia med disse Folk selv eller de saakaldede Separatister, som ere indfødte Undersaatte, skal anfange forat forebygge Forargelse og andre onde Sviter.

Om denne første Quæstion formener

1. Professor Stenbuch allerunderdanigst, at et Barn af disse Omstændigheder ej kan døbes: Thi at tage et Barn fra Forældrene med Magt imod deres Vilje og føre det til Kirkens Samfund, er af højst farlig Konsequece, da det efter saadant et Principium ej vilde gaa vel til med vor Kirkes Lemmer under fremmede Religioner og Sectar; over alt er det tvivlsomt, hvorvidt Kirkens Magt naar over et Barn, som staar under Forældres Magt, der har skilt sig fra Sacramenterne og Kirkens Samfund; saa gaar og Theologorum ordinaire Lærdom hidhen alene, at man skal tage til Daaben saadanne Forældres Børn, som bekender sig til den kristne Kirke, hører Ordet, bruger Sacramenterne og staar i Kirkens udvortes Samfund, men ikke tage Børnene med Magt fra de Forældre, der undslaar sig fra Sacramenterne og vor Kirkes Samfund. Thi holder han for sikrest endnu at overbære en Tidlang med Forældrene, søge at overvinde dem med Kærlighed, overbevise dem med Undervisning og i det mindste naa dette, at Forældrene godvillig tilsteder Barnets Daab; og kommer det an paa nogle Omstændigheder, er det for Kirkens Mod-

standere mere sømmeligt og sikrere at eftergive noget, end at Barnet for deres Skyld enten skulde blive udøbt eller fratages Forældrene med Magt. Skulde dette end vare en Tidlang, kan Daabens Opsættelse dog ej betage Barnet dets Samfund i Guds Rige; thi det fordømmer ej, at man mister, men at man foragter Daaben. Men skulde Barnet komme i Fare for at dø, saa havdes der mere Grund til ej at oppebie Forældrenes Vilje og Consens. — Af samme Mening er og

2. Professor Reuss, da Kirken ingen Vold kan bruge, eller obtrudere sine bona ecclesiastica etc. til saadanne, som aldeles ingen Samfund har med den. Han mener endog ydermere, at der bør gjøres Forskel mellem Separationem totalem et partialem. Saadanne, som hidindtil har været vor Kirkes Lemmer og nu ej mere vil have Samfund med den offentlige Guds-Tjeneste eller Kirkesager, ere vildfarende i deres Meninger om Sacramenterne, mens enige med vor Kirke in articulis fidei fundamentalibus primariis, maa Kirken ej endnu forkaste eller aldeles støde fra sig, men bære dem med Sagtmodighed og søge at vinde dem, saalænge de ej ere modvillige Modstridere. Saadanne anser Reuss disse¹⁾ for at være, og derfor mener, at man paa alle mulige Maader maa søge at erholde deres Tilladelse til deres Børns Daab; lader de det da uden opsætsig Modstridighed ske, saa kan det per mandatum expressum døbes; refererende sig for Resten til Professor Leths Mening, og paa saadan Maade vederfares Forældrenes Samvittighed ingen Overlast, og Kirken tog sin Pligt i Agt, som den er Forældrene og Barnet skyldig, for den Connexions Skyld, den endnu har med dem.

3. Professor Leth er og af samme Tanke, at alt, hvis der har Skin af Vold i Religionssager, maa saavidt mulig flys, da ofte en redelig kan have en vildfarende Samvittighed, og just for sin Redeligheds Skyld staa i

¹⁾ Kjøbenhavnske Separatister.

Frygt for at synde imod Gud og Samvittigheden. Der maa især bruges Overbevisning og Medlidenhed og Taalmodighed, især naar Fejlen er i Forstanden, og ej modvillig Ondskab i Viljen. I denne Casu maa bruges alle mulige kirkelige Midler at bringe dette Menneske tilrette, som maa gives Tid, og bruges end andre Personer end Præster at handle med ham, som kan vel føjes i et og andet af Circumstantialibus, ex: gr: om han [har] stødt sig paa Exorcismum; og kan alene hans Tilladelse naas til Barnets Daab, er det nok, og saa kan det døbes. Mens om han bestandig og heftig protesterer derimod, saa forser man sig ej, om han efter jus paternum beholder sit Barn udøbt. Dog tilstaar Leth, at i denne Casu ere betænkelige Omstændigheder, som synes at raade til Barnets Daab; thi har Manden end separeret sig fra Kirkens udvortes Guds-tjeneste, saa er det dog bekendt, at adskillige Separatister i Henseende til visse Lærdomme har et langt rigtigere og og med de symbolske Bøger overensstemmende Begreb, end mange Lutheraner, og altsaa staar i Connexion med vor Kirke; endel agter Alterens Sacramente højt, men vil ej gaa dertil formedelst den øjensynlige Misbrug, for ej at styrke den store Hob i deres Sikkerhed og opere operato, eller at gøre sig delagtig i andres Synder. In Substantialibus plejer og en Del højt at agte Daabens Sacramente, saa at der nøje maa undersøges, hvorvidt denne Mand kan anses for fuldkommen separeret fra vor Kirke eller ej, da han vel ej tror, at Gud bespottes dermed, at et Barn under hjertelig Bøn døbes og indlemmes i den kristelige Kirke; han har og ej betimelig givet sin Mening tilkende, da han veed, at det ej overalt i Rigerne er tilladt Folk at bo frit og lade deres Børn være udøbte; ejheller synes hans Samvittighed at ske nogen Vold ved det, at Barnet døbes, naar for ham declareres, at han derfor er uden Skyld i sin Samvittighed, da ham og kan tillades Frihed i alle Circumstantialibus, saa vidt han begærer; thi han holder vel ej inderlige Bønner og Forbønner af christelige Daabs-

vidner for unyttige. Der kan og declareres for ham, at havde han betimelig anmeldet sig, kunde han beholdt sit Barn udøbt og itide forføjet sig anden Steds hen. Ligeledes kunde ham meldes, at om han fik flere Børn, og ej vilde lade dem døbe, da naar han betimelig forføjede sig til et andet Sted, hvor flere vildfarende tolereres, skulde han ej alene uden Beskæmmelse og Vold blive forhjulpet didhen, mens man gjorde endog ej ilde, i Fald han ved saadan Forflyttelse led for stor Skade, at da paa en eller anden Maade blev bevist Godgjørenhed imod ham, dog saa at ej andre, i Haab om slig Hjælp, skulde falde til det samme. Og kom han saaledes paa saadant et Sted, hvor flere vildfarende tolereres, saa kunde han, om han blev ved sin Mening, beholde sine Børn udøbte.

4. Professor Holm er af de Tanker, at hvorvel Børn, som er fødte af kristne Forældre, bør døbes, naar Forældrene eller de, som staa i Forældres Sted, paa Børnenes Vegne begærer, at de ved Daaben maa komme til Kristum, og hvorvel Summus Imperans har Magt ej alene at straffe Forældre og tage Børnene fra dem, om de paa Liv eller Lemmer gjør dem Skade eller vil forføre dem til Religionsfornægtelse, mens og at coercere dem, der bekjende sig til vor Kirke og forsømmer det, de bekender at være nødvendigt, thi de underkaste sig selv Kirkens Disciplin og straffes ej for en vildfarende Samvittighed, men for deres skødesløse og unyttige Vilje, saa kan dog ikke et Barn imod begge, sig fra vor Kirke separerende og Daabens Nytte nægtende Forældres Vilje ved Summi Imperantis Befaling føres til Daaben. 1. Fordi den hellige Skrift ej lærer at bringe nogen til Religions og Sacramenters Antagelse ved Tvang. 2. Findes intet Exempel, at Børn imod Forældrenes Vilje ere omskaarne eller døbt, endog ikke i de ved Krig undertvungne Provincier. 3. Kan man slutte Kirkens Mening af dette Spørgsmaal ved Daaben: Vilt du paa denne Tro være døbt? Det hedder ej: vil Kirken? eller vil Imperans? Men Kirken spørger efter Imperantis Befaling i

Ritualen: Vil dine Forældre? 4. Berettiger Naturens Lov Forældrene til, ubehindret af al Tvang, saavel for deres smaa som for sig selv, at skønne paa Religionen og vælge den, de holder for den retteste; thi in statu naturali kan ingen uden Forældrene disponere over Børnenes Religion, de ere endog forbundne med Livs-Fare at bevare deres umyndige fra hvad Gudsdyrkelse de holder for fordærvelig, saa vil og ingen hellere Børnenes Gavn eller er nøjere forbundne at besørge deres evige og timelige Velfærd end Forældrene. Da Societates civiles først bleve til, kan ej udfindes, hvorledes Imperantes skulde faaet mere Magt at befale over Børnenes Religion end over Forældrenes egen. Om og ethvert Menneske enfoldigt skulde besvare det Spørgsmaal, om Imperantes bør befale over Børnenes Religion, vilde vel ingen svare andet, end at det var en Tvang, om Forældrene ej maatte raade, indtil Børnene kunde raade selv, allerhelst da et Land af Indfald med Armeer undertiden bliver indtaget, og har snart en snart en anden Imperantem af adskillige Religioner. Det blev og for Imperanti og Publico selv til Byrde at tage Børn for Religionens Skyld fra Forældrene, som derover blev forbunden at opdrage dem; ja, i den Westfalske Fred er det besluttet, at Forældre af de 3de Hoved-Religioner skulde raade for Børnenes Religion, som vel ej var bleven fastsat, om det ej var kommet overens med Fornuften og Skriften. Og endelig vilde saadan Tvang være bekvem til i nogle Lande at skille vildfarende Forældre, mens i flere og større Lande rette kristelige Forældre ved deres Børn paa en Maade, der blev smerteligere for dem, end om de unge ved gruelige Pinsler for Forældrenes Øjne blev tagne af Dage. 5. Siger og ingen, at Børn kan fratages Forældrene, naar de ej har været Lemmer af vor Kirke, da ellers ligesaa meget var at sige for Jødernes som Separatisternes Børn; thi det følger ej, at fordi Forældrene er døbte, saa har man Ret til at døbe deres Børn, hvad enten Barnet kan være født enten før eller kort efter at Forældrene har declareret deres

Separation. Skal der være nogen Forskjel, saa at der bliver Børn, som imod Forældrenes Vilje kan ved Befaling holdes til den sande Religion, maa det alene være imellem døbte og udøbte Børn, thi om dem, som Forældrene har ladet døbe, kan der tænkes, at Forældrene har frasagt sig at opdrage dem i anden Religion end den, de ere døbte til, mens over de udøbte har de deres uomkrænkte *jus Paternum*. — Saaledes kan da Kirken efter Holms Mening ej gaa videre end muligt overbevise Forældrene, som er den Maade, Christus og Apostlene har brugt for at faa Jøderne og Hedningernes Børn døbte. Bliver Forældrene endda i den stadige Indbildning, at Daaben er unyttig til Igenfødsel, Fornyelse og Salighed, er det sikrest at opsætte Forretningen, til Barnet selv kan skønne derpaa og begære den, da Resten overlades Guds Forsyn, som nok blev Barnet naadig, om det end over Forældrenes Vildfarelse og Forsømmelse døde uden Daab, hvori Kirken da ingen Skyld haver, da den hellere haaber, at Gud umiddelbar vil virke Troen i det døende Barns Sjæl, end at den skulde vove noget saa extraordinaire, at tage et Barn med Magt fra Forældrene til det ordinaire Genfødsels Middel. Mens kom det saa vidt, at Forældrene ikkuns tvivlede om Daabens Nytte, og derover holdte sig passive, samt ej forhindrede Barnets Undervisning om Sacramenterne med flere Stykker af vor kristelige Lærdom, saa kunde det vel døbes, thi da frasagde Forældrene sig *exercitium juris Paterni et Materni* for saa vidt, at de tillode Daaben.

5. Hof-Prædikant Pontoppidan formener, at Øvrigheden træder Naturens Ret for nær ved at lade et Barn døbe med Magt, saa længe Forældrene ej dertil giver deres rene Consens. Daaben er en Velgerning, og ingen Velgerning bør paatvinges nogen imod sin Vilje; et nyfødt Barn har ingen deklareret Vilje, uden saavidt andre Personer forestiller dem. De, som forestiller Barnets Vilje, kan ej være andre end de, som staa i nærmeste nexu med det, og det er Forældrene, thi Regerings-Standen er ej

saa gammel som Hus-Standen, hvoraf da er at slutte, at saalænge Forældrene ej consenterer i Barnets Daab, bør den høje Velgerning det ingenlunde paatvinges, men al Ting henstilles til Gud, som kan gjøre salig uden Daab; han har sig og forbeholden at forandre alle Ting med Tiden; men tilsteder aldrig at violere Naturens Lov for at befordre Naadens Rige, hvilket er at gjøre ondt, for at deraf skal komme godt.

6. Professor Wøldike og 7. Hof-Prædikant Seydlitz er dog af den Tanke, at ligesaa vel som Summus Imperans er pligtig at antage sig et Barns timelige Liv, naar dets Underholdning af Forældrene forsømmes, saa er den og pligtig at besørge, hvad der hører til dets aandelige og evige Liv, naar Forældrene ej besørger, at det bliver delagtig i Saligheds Midler, og saaledes at befale, at en Separatistes Barn, som har skilt sig fra den Evangeliske Kirke, skal døbes, endog imod Forældrenes Vilje, og tillige at et saaledes døbt Barn bliver taget fra Forældrene og opdraget i den Evangeliske Kirkes Samfund, paa det samme ej i Fremtiden skal af Forældrene føres til Ordets og Sacramenternes Foragt og Forsømmelse. Thi 1. ere slige saavelsom alle Børn undfangne og fødte i Synden, hvoraf de, imedens de er spæde, ej kan blive igjennfødte uden ved Daaben. 2. Har alle, og især de Børn, hvis Forældre selv ved Daaben er indlemmede i Guds Kirke, Adgang til Pagt med Gud. 3. Har Børnene denne Adgang ej for Forældrenes Skyld, men af Guds Løfte og Forjættelse, hvilken Forældrene vel for sig kan forspilde, men ej forandre den for deres Børn eller gjøre den til intet. 4. Kan Forældrenes Vantro ej berøve Barnet dette Salighedsmiddel, som ej kunde blevet det nægtet, om Forældrene havde blevet i Guds Sandheds Bekendelse, og at de derfra ere afvigede, er det spæde Barn uskyldigt i. 5. Er i dette Tilfælde Forældrenes Vilje ej Barnets Vilje, thi hos hine er forsættelig Genstridighed, og de foragte Guds Raad imod sig selv; mens for Barnet er ikkuns den naturlige Genstrighed, den

foragter ej Guds Raad, men antager Daaben utvungen. 6. Er Forældre, som lever under en Regering, deres Ret over deres Børn ej uomskrænket, de kan straffes og blive efter Lovens straffede for den Uret, de bete imod deres spæde Børn, og Summus Imperans antager sig dem, saa snart de ere avlede, langt mere naar de ere fødte; saaledes er det med Kirkens Samfund: et Barn, som bliver født i Kirkens Samfund, har Adgang til Kirken og dens gode Ting, og Kirken har igen Rettighed til de Børn, som er fødte af døbte Forældre. Paa Kirkens Vegne bør Summus Imperans antage sig deres Rettighed og indtale den, som og Lovens paalægger Straf for dem, der lader deres Børn ligge altfor længe udøbte hjemme. 7. Sætter Lovens Straf for Forældre, der forsømmer at lade deres tilvoksende Børn gaa i Skole for at lære Guds Ord, og hvis [o: hvad] der i slig Tilfælde bør ske med Ordets Brug, har og Sted med Sacramenternes Brug. 8. Forsvinder al Frygt, at Forældrene skulde forvirre og fordærve Barnet, naar det ej lades i deres Hænder, mens af andre Guds Børn vorder opfødt i den sande og saliggørende Tro. 9. Har den vrangtroende Kirke derfor dog ingen Ret at fratage de iblandt dem levende evangeliske deres Børn og opdrage dem i deres Lærdom, thi saadan Samfund, hvorved man er enig i at tro anderledes, end Guds Ord lærer, og at bruge Sacramenterne anderledes, end deres Indstiftelse lyder, er ulovlig. Og at Jødernes og andre vildfarendes, som ere fødte udenfor den evangeliske Kirke og bor iblandt os, deres Børn ej kan fratages dem og opdrages i vor Bekendelse, er, fordi de ere antagne i den borgerlige Samfund og undtagen fra Lovens Lydende, pag. 204, hvilket de i den evangeliske Kirke fødte og døbte ej ere. Hvortil Professor Seydlitz endnu lægger 10. at her tales om saadanne Separatister, som ej ex toto har separeret sig fra den Lutherske Kirke, men kommer overens med os in articulis fundamentalibus, og 11. at om det ej var Øvrighedens Pligt at lade Barnet døbe, og den gjorde det, saa

begik den ej Synd deri; er det derimod Øvrighedens Pligt, og den ej gjør det, saa blev det Øvrigheden til Synd, og der skete Skade.

Endvidere er herom Hans Excellence Geheime-Conference-Raad von Holstein bleven tilskrevet:

8. Samuel Lau, Hofprædikant hos Greven af Stolberg, som ligeledes holder for, at Summus Imperans, som kan extendere til jus circa Sacra, saavidt hans Undersaatters Samvittigheds-Frihed tillader, kan visselig salva conscientia per mandatum lade døbe en Separatistes Barn imod Forældrenes Vilje; thi siden Separatisterne efter deres rigoreuseste Position ikkuns anser Daaben for en unødvendig og unyttig Actum, mens ej for noget den døbttes Salighed til Skade, saa bliver Forældrenes Samvittighed ej i mindste Maade besværet ved det, at deres Barn døbes, og naar Daaben nægtes det af Caprice, bør Summus Imperans for slig Caprices Skyld ej lade et uskyldigt Barn miste det hele Naadens Middel, da Daabens Sacramente er af det Slags, som Summus Imperans efter sit Jus Ecclesiasticum ej saa lettelig tør lade lide noget. Hvad herimod kan indvendes af Jure paterno, er aldeles insuffisant, thi Potestas Paterna kan og maa i mange Maader blive limiteret. Med Jødernes Børn har det en ganske anden Beskaffenhed; thi det blev en Samvittighedstvang for Forældrene at lade deres Børn døde, saasom vor Religion med den jødiske ganske differerer, og det er derimod en ganske anden Sag at tillade en Separatist at lade sit Barn blive udøbt; thi han har intet imod Daaben, uden at den er unødig og unyttig, og han tilstaar selv, at Barnet, uanset det er døbt, dog kan blive opdragen in Separatismo. Har derimod Summus Imperans bevilget Separatisterne paa et eller andet Sted i sine Lande Religionens Frihed, saa er han derved bunden og tør ej foretage noget imod sit givne Løfte.

9. Professor Walch til Jena, som og er af de

Tanker, at Summus Imperans ej alene kan med en god Samvittighed lade et saadant Barn per Mandatum expressum døbe, mens han er endog dertil forbunden, thi endskønt Forældrene har absondret sig fra den evangeliske Kirke, saa er dog Barnet som et kristent Barn, der er født i den kristne Kirke, at anse, saalænge Forældrene, ej alene da Barnet blev undfangen og født, mens endog endnu beken-der sig til den kristne Kirke. Derved har 2. Barnet faaet Ret til at indtræde i Naades Forbund med Gud, siden den Forbund, Gud har indgaaet med Forældrene ved deres Daab, endog strækker sig til Børnene, ligesom forðum ved Omskærelsen, da Gud har lovet at være deres og deres Sæds Gud, som lade sig omskære, saa og ved Daaben efter det nye Testamente. Har derfor 3. et Barn saaledes faaet Ret til at indtræde i denne Naadens Forbund, har det og Rettighed til de Naadens Midler, hvorved det i samme Naades Forbund skal indtages, og dette Middel er 4. den hellige Daab, som i Steden for Omskærelsen er indstiftet for alle Mennesker uden Forskel, følgelig og for Børn, hvilke Gud ligesaavel vil at skal blive salige som de voksne. Naar nu 5. et Barn har Ret saavel til Naadens Forbund som Naadens Midlet, den hellige Daab, saa bør det og døbes, og kan formedelst Forældrenes Vildfarelse ej miste noget af sin Ret dertil; thi saalidet som et Barn kan bære Forældrenes Misgerninger, saalidet kan Forældre-nes Vildfarelser gjøre Barnet Skaar i hans Salighed. Og naar da 6. Forældrene forsømmer deres Pligt ved (3: til) at lade Barnet døbe, bør andre træde i deres Sted og be-sørge Barnets evige Vel, hvortil ingen er nærmere end Fyrsterne i Landet, som skal sørge for Undersaatternes timelige og evige Bedste, og formedelst deres Magt i gejstlige Sager har at foranstalte, at et saadant Barn bli-ver døbt.

10. Professor Lange til Halle derimod statuerer, at det er et Guds Regale alene at forbinde Samvittigheden i Religions-Sager til Lydighed, og dog har han ej tvunget

Mennesket, hverken ved Skabelsen (thi da gav han Mennesket sin frie Vilje) eller ved hans Forhold imod Mennesket, thi ved Evangelii Prædiken lokker og overbeviser han alene Mennesket, og overbær med de modvillige, ej heller paa Dommens Dag, thi da straffes enhver for deres ved forsætlig Ulydighed misbrugte Samvittigheds-Frihed. Er det nu Guds Regale og Character at lade enhver sin Samvittighed, bør det og være en kristelig Regenteres Regale og Character, siden han er Guds Stadtholder paa Jorden, der egentlig alene har at raade over hans Undersaatters indvortes gode Tugt og Orden, samt Societeternes Velstand. Derfor kan en kristelig, og besynderlig evangelisk, Imperans ej bedre anvende hans af Gud forlente Magt, end ej at tillade Samvittighedstvang iblandt sine Undersaatter, hvorved han distingverer sig fra den papistiske Gejstligheds antikristelige Forhold, der ej alene sætter sig ved Siden, mens og ophøjer sig over Gud, hvilket, om ej andet var, gjør Pavedømmet abscheuligt og vederstyggeligt. Thi gjør Summus Imperans efter sin Samvittighed bedst, naar han ej med Magt lader tage og døbe de Børn, hvis Forældre selv ej vil lade dem døbe, saasom Forældrene har denne vildfarende Samvittighed, at de holder Børne-Daaben for unødigt, unyttig og forkastelig; man maa derimod foreholde dem, hvad imod deres Vildfarelse kan være at anføre til Bevis saavel af Biblen som af Lære-Fædrene og af andre Skrifter. Naar man da ej sit but (Øjemed) faar man med forbarmende Kærlighed have Taalmodighed, thi heraf vilde ellers blive denne onde Følge, at som Forældrene anse Børne-Daaben for noget forkasteligt, saa maatte Børnene, naar de opvoxte, foragte deres Daab, ja endog skride til ny Daab. Det var derfor sikrest, at der foruden ofte igentagne Undervisninger om Børne-Daabens Nytte, endog derom udgik et Skrift, thi som Gud har kaldet Arbejdere i sin Vingaard, endog ved den 11te Time, maa man have Taalmodighed med de vildfarende indtil deres Død, da ellers ej med god Grund kan siges, at alle Ting

med dem er forsøgte, uden at noget er blevet udrettet. Og da de saaledes vildfarende besynderlig imodstaar Lære-Embedet, af hvem de ej gerne vil lade sig undervise, maa man ved en god Ven af deres Lige, og som har god Grund om Barnedaaben, søge at vinde dem.

11. Professor Mosheim til Helmsted derimod formener, at Summus Imperans i ingen Maade synder eller handler imod Samvittigheden, naar han befaler sligt et Barn at døbes, thi 1. er det ingensteds i Guds Lov forbudt, og følgelig, saalænge intet enten i Omstændighederne eller Henseenden (Hensigten) strafværdigt findes, bør det holdes for tilladt. 2. Er Øvrighedens Henseende heri meget prise- lig, da derved forekommes Forargelse og Scismata i Christi Menighed; Troens Enighed og den udvortes Orden bliver befordret, og de ildesindede og egensindige bliver betagen alt Haab at indstifte nye Secter. 3. Bevises Barnet og af Øvrigheden herved en Velgerning, i det samme bliver ind- podet i Christo og delagtiggjort i den Hellig Aands Naade, endskønt Forældrene ej erkende saadan Velgerning. 4. Kan det og ske, at naar Forældrene mærker, det bliver Alvor, de da slaar i sig (gaar i sig selv), bliver anderledes sindede og igen ophæver den givne Forargelse, hvilket bliver saa meget snarere at tro, som han mærker, at disse Folk ere af en svag Kundskab og ubetænksom Egen- sindighed. 5. Er det allerede hist og her i adskillige evangeliske Lande blevet indført, at Børn af saadanne For- ældre ere efter Øvrighedens Befaling, for videre Ærgernis at forekomme, blevne døbt.

Herimod kan vel indvendes tvende Ting: 1. At dette skulde være en Samvittigheds-Tvang, hvilket strider imod Evangelii Lære; mens dertil svares, at Samvittigheds-Tvang kaldes alene det, naar man med Straf og voldsomme Midler bringer Folk til offentlig at bekende sig til en Religion, den de i Hjertet ej tror, eller at tvinge dem at gøre det, som de holder paa at være utilladeligt; og det sker ej her. Ved Børn, som ingen Forstand endnu haver, sker ingen

Samvittigheds-Tvang, deres Frihed er ved Daaben ej bunden, at de jo, naar de kommer til Forstand, kan vælge sig hvilken Religion, de vil. Ligesaa lidet tvinges Forældrenes Samvittighed, thi de tvinges ej at bekende Barnedaaben at være en Naadens Middel, mens de tilholdes alene at efterleve Landets Skikke, og de tillade derved ej, at deres Børn vederfares noget ondt og skadeligt for Sjælen, thi de anse Daaben alene som en unødigt og unyttigt Brug, og det er ej at paatvivle, de jo tror, at enhver Kristen er pligtig at underkaste sig de Love, som ej strider imod Guds Bud. Da de nu holder Barnedaaben for at være indstiftet af Mennesken, ej forbuden i Guds Bud, og af den højeste Øvrighed med den ganske Menigheds Consens befalet, saa ere de efter deres egen Tro pligtige at rette sig derefter, og de synde, naar de ej vil lade deres Børn døbe. Saaledes sker deres Samvittighed og intet Skaar ved at lade deres Børn døbe, ligesaa lidet som om Øvrigheden tvang dem at underkaste sig andre menneskelige Love.

Den anden Objection er, at Forældrene sker Gevalt og Uret, naar Øvrigheden lader deres Børn døbe, da dem derved blev betagen den Magt, dem af Naturen er given over deres Børn i Religionssager, saalænge indtil de ere komne til Aar og Forstand. Mens dertil svares: 1. Sker ingen, som er en Underdan i Landet, nogen Vold eller Uret, at han tilholdes at efterleve Landets Love, saalænge samme hverken for hans Sjæl eller Legeme ere skadelige; de maa tilstaa, at Barnedaaben hører til iblandt de menneskelige Love, som endskønt unyttigt, saa dog ej skadeligt, følgelig bør de underkaste sig Øvrighedens Anordning. 2. Betages dem ved Daaben i ingen Maade noget af deres Myndighed over Børnenes Opdragelse og Lære, og det staar dem desuagtet frit for at opdrage Børnene i hvilken Religion, de holder efter deres Samvittighed for den bedste. 3. Og om end dem noget af deres faderlige Myndighed blev betagen, saa skete dem dog intet ubilligt; thi den højeste Øvrighed

har Magt at sætte visse Skranker for den faderlige Myndighed, som Forældrene, saa længe de ere Borgere under en Regent, ere pligtige at efterleve, siden de, da de bleve Borgere, har forbunden sig til at underkaste sig deres Love, som ej har givet Forældrene Frihed at lade deres Børn være udøbte¹).

Angaaende det andet Spørgsmaal: hvad Summus Imperans salva conscientia med disse Folk selv eller de saakaldte Separatister, som ere indfødte Undersaatte, skal anfange for at forebygge Forargelse og andre onde Sviter? Da formener

1. Professor Steenbuch,
2. Doctor Wøldike og
3. Professor Holm,

at hans Majestæts Undersaatte, som ere indfødte, der have skilt sig fra den evangeliske Kirke, besynderlig saadanne, som holde Daaben for noget unødvendigt og unyttigt, kan dog en Tid lang tolereres paa det Sted, hvor de bor, og imidlertid bruges al Flid med dem, om de ej vare igen at bringe til Kirkens Samfund ved Dilation, Formaninger og kærlige Undervisninger, især af saadanne Lærere, til hvilke de selv har Fortrolighed. Mens er sligt forgæves, og de dog bliver i deres fattede Meninger, saa kan andre Folks Forargelse, Forførelse og andre onde Sviter ej forebygges ved at bruge altfor lang Tolerance, mens det er sikrest, at saadanne henvises at bo i Fredericia eller deslige Steder, hvor andre Religioner har Frihed at øves, og der at forholde sig, som Dissidentibus sammesteds er befalet. Derved vederfares dem intet ondt, og der blev forekommet en Del af den onde Virkning, som deres Vildfarelse kan foraarsage hos andre, og Undersaaternes Tal blev derved ej formindsket.

¹) Den ofte mangelfulde Sprogform i Gjengivelsen af de tyske Betænkninger maa komme paa Oversætterens Regning.

4. Professor Reuss,
5. — Leth,
6. — Pontoppidan,
7. — Seydlitz

holder viam tolerantie ej alene raadelig men og fornøden, dog er det uforbigængeligt fornøden, at der gøres Forskel mellem de mangfoldige Slags Separatister. Der ere saadanne Separatister til, som tillige ere empactæ (Spottere), der lever i aabenbar Ondskab og ugudelige Laster, og bespotter Naadens Midler¹⁾, imod dem bør ej saa lige bruges Tolerance, mens der bør omgaas strengelig med dem. Der er og Separatister, som leve lige skikket efter Verden i alle Ting, alene at de ej vil gaa med Verdens Børn til Kirke etc. For dem burde sættes nøjagtig Inspektion, og om de ej forbedrede sig, da at straffes og overbevises om deres Hykleri, saa burde og deres Væsens forargelige Udbredelse drives tilbage, siden denne Separatismus snarest finder Tilhængere især blandt de magelige. Mens om nogen agtede Sacramentet højt og gerne vilde dertil, mens holdt sig en Tid lang derfra, fordi han fandt sig altfor vanvittig, eller fordi han laa under en eller anden Synds Herredømme, hvorfra han i slig Tilstand ej turde gaa til Sacramentet, eller og, om en Sjæl holdtes tilbage for sin Uværdigheds dybe Følelse, da burde saadanne ej anses som Separatister, mens de maatte i al Kærlighed omgaas og forthjælpes. Ved aandelig ømme, beængstede og tvivlrædige Samvittigheder, som leve kristelig indtaget og alvorlig drage sig fra alt Verdens Væsen, var det ønskeligt, der ej blev rørt til nogen Bedrøvelse, mens at imod dem blev bevist al Taalmodighed og Sagtmodighed. Overalt maatte in applicatione bruges stor Varlighed, at ikke uskyldige skulde fornærmes med de skyldige, og de i Sandhed fromme, men i Separatismi

¹⁾ Om saadanne Separatister udtaler Pontoppidan sig ogsaa meget skarpt i •Menoza• (Kbh. 1763—64 III, 322).

Scrupler hængende og nødlidende Christi Lemmer, tillige komme under Forfølgelse.

8. Professor (!) Lau kan, i Henseende til disse Menneskers bestandige Haardhed, ej raade til andet end at vedblive med dem i en medlidende Tolerance, thi jo mere man lader mærke Modstand, jo mere udviser de deres Animositet, derimod udtaager og defervescerer (o: svækkes) deres Iver langt snarere, naar de tracteres gelinde som Personæ miserales.

9. Professor Walch formener, at man med disse Folk maa omgaas med besynderlig Klogskab og gradevis søge saavel at bringe dem til Bedring, som bruge de tjenligste Middel, at forebygge de befrygtende onde Sviter; 1. ved det at Præsterne og Lærerne, særdeles offentlig, paa en mild og grundig Maade forestiller Separatisternes Vildfarelse af den hellige Skrift, af Sagen selv og af den apostoliske Kirke, hvor der stedse har været onde og gode tilsammen, samt at de viser den Fare, hvori saadanne stikker formedelst deres Separatismum. Har alt dette været uden Effect, maa 2. den verdslige Øvrlighed ej straks bruge Magten, siden Separatismus ej saameget rejser sig af Viljens Ondskab som af en Fejl i Forstanden; og for Separatisterne gjøres ved Haardhed mere Skade end Nytte; thi de ere ved deres Vildfarelse mestendels haardnakkede og egensindige, og de tro, at hvis de lider, det lider de for Christi Skyld, hvorved de i deres Mening alt maa blive bestyrkede. Det er derfor raadeligst at tolerere dem og se til, om de ej maatte komme paa bedre Veje; dog kan det 3. være, at de, hvor de sig opholde, gjør Kirken samt den borgerlige Selskab frivillig Skade, eller og at det i det mindste er at befrygte, at deres Vildfarelse skal blive udbredt ved det, de søge at vinde og forføre andre, saa og at gjøre den offentlige Gudstjeneste Afbræk; og i saa Maade kan ej længer have Taalmodighed med dem, mens der maa bruges Gevalt for at bringe dem af Landet, at det begyndte eller befrygtede Onde i Tide kan forebygges.

Dog maa alt sligt ske med stor Forsigtighed, og vil distingveres mellem Hovedmændene og deres Tilhængere, imellem Forførerne og de forførte etc. for derefter at moderere Omgangen og den brugende Haardhed.

10. Professor Lange formener, at som Summus Imperans efter hans Position bør lade enhver sin Samvittigheds Frihed, saa har han saameget mere Føje til at handle saaledes imod de vildfarende, der ere at anse som syge, med hvem der bør have Taalmodighed. Vi maa handle imod dem, ligesom Gud handler imod os, forestille dem Sandheden paa en grundig Maade, for at hæmme deres Vildfarelse, og med Kærlighed have Taalmodighed, om det dermed gaar langsomt af; thi vilde man bruge Haardhed, blev det onde værre, som vilde føde enten Hyklery eller en saadan Halsstarrighed, at den vildfarende vilde holde sig selv for en Martyrer, og det, der vederfores ham, for en uforskyldt Forfølgelse. Dem kunde ej heller paalægges andet end civil-Straf, da det dog er et uimodsigeligt Axioma, at ingen bør paalægges nogen civil-Straf, med mindre han har handlet imod den civile Lov; da nu Vildfarelse i Forstanden ej er et Crimen imod den eivile Lov, saa bør de ej heller efter saadan Lov straffes, saalænge de lever i Kærlighed og ej perturberer den borgerlige Societet; thi i saa Fald bør de straffes som modvillige Delinquenter. Vel holdes Straffen at forvises Landet for at være den ringeste; mens den er dog den haardeste og værre end Døden, thi det, som er een Fyrste tilladt, er og tilladt for den anden; vilde nu enhver forjage dem, hvor skulde de da hen? Med de civile Forbrydelser har det en ganske anden Beskaffenhed; thi en, som derfor er relegeret, kan derfor nok blive andensteds tolereret. Vel har Hans Majestæt Kongen af Danmark et vist Sted, hvor alle Religioner ere tilladte, mens eet er at nedsætte sig godvillig der, og et andet at forjages derhen. De saaledes vildfarende maa sammenlignes ved de med smitsomme Sygdomme befængte, hvilke at forjage til fremmede Steder for der at smitte

andre, var jo at handle imod Jus Naturæ et Gentium, i det Sted naar man beholdt dem for sig, vidste de nærværende saa meget bedre at tage sig Vare for dem. Summus Imperans gjør derfor efter sin Samvittighed bedst og ret, naar han ved Lære-Embedet søger at vinde og overbevise dem, samt tolererer dem, saa længe de opfører sig som rolige Indbyggere, saasom deres Hovedvildfarelse er historisk, idet de gjør sig en ganske anden Ide om den kristelige og besynderlig apostoliske Kirke, end de burde; og endskønt de ere vildfarende, maa man dog tilstaa, at der findes de iblandt dem, som overgaa de fleste af den apostoliske Kirke i Gudsfrygt, saa de saa meget mere maa tolereres, som det er at vente, at de beder for Landsherrens Person, Familie og Regering. Mens som de fleste Separatister meget støder sig over Gejstlighedens ukristelige Vandel, og desaaarsag holder hele Lære-Standen for foragtelig, saa, paa det Separatismus ej skal gribe videre om sig, maa Lære-Standen des mere beflicte sig paa et ustraffeligt og opbyggeligt Levned, samt entholde sig fra alle haarde Tale-Maader imod Separatisterne, og gjøre deres Forestillinger i Sandhed og Kærlighed med en sagtmodig Aand, paa hvilken Maade en Del i Würtemberg har selv frivillig igen begivet sig til den apostoliske Menighed.

11. Professor Mosheim formener vel, at vor Frelzers Tro forbyder i Religionssager al Tvang, som ikkuns føder blinde Hyklere af sig; mens dog synder en kristelig og forstandig Regent aldeles ej, naar han lader hensætte saadanne i et frit og taaleligt Fængsel, for en Tid lang at se til, om de maatte komme paa andre Tanker. Hos de fleste af disse Mennesker hersker en hemmelig Hovmod, en daarlig Kærlighed til deres egne Meninger, en strafværdig Egenindighed og andre onde Egenskaber, som de selv ej veed af. Det, de holder for en Overbevisning, Samvittighedens Drift med videre, er som oftest intet andet end en Sygdom paa Legemet eller Sjælen. I denne deres skadelige Tilstand bliver de alt mere styrkede, naar dem lades al Fri-

hed, og tillades at omgaas og raadslaa sig med andre, som ere af samme Mening som de. Hvorfor og mange af dem i kort Tid ere blevne anderledes sindede, naar de ere blevne separerede fra deres Kammerater, dog saaledes, at der er omgaaet med dem i al Venlighed, og de Bøger dem blevne frataagne, hvorved de i deres Meninger ere blevne bestyrkede, og derimod ej tilladt andre Skrifter end Bibelen og andre gudfrygtige Læreres. Paa saadan Maade og i den Tilstand maatte de tillige besøges af gode Præster, som de gider lidt, ja endog efter deres Beskaffenhed undertiden af en god Medico, saasom Legemets Beskaffenhed hos en Del er ene Aarsag i deres Optøjer. Dette er blevet forsøgt med en Del af Anførerne in der Hartz, hvor Enlighed har udrettet mere end alle Formaninger. Skulde dette efter nogle Maaneders Forløb intet hjælpe, er det bedst, naar dem ingen fri Religionsøvelse er tilladt, og det er at befrygte, at mere Forvirring skulde vise sig, at saadanne bliver tvungne at begive sig hen paa de Steder, hvor det er enhver tilladt at tjene Gud, som han holder for rettest, da Øvrigheden vel tillige drager Omsorg, at dem gives Tid nok til saadan Forandring, og at dem derved ej tilføjes synderlig Skade i det timelige¹⁾.

Ovenstaaende Udtog af Betænkningerne har følgende egenhændige Paategning af Kongen:

¹⁾ I en latinsk Skrivelse, dat. 24. Sept. 1740, takker J. L. Holstein Professor Dr. Walch i Jena for hans theologiske Betænkning over de fremsatte Spørgsmaal og for Efterretninger om de Danske, der studerede i Jena. Han udbeder sig speciel Efterretning om Nic Lund, og beder Walch modtage 2 danske Jubilæumsmedailler. »Thi da der f. T. under min Opsigt her indrettes et fuldkomment Myntkabinet af Hans Majestæt, saa har jeg tænkt, at et Par Stykker fra samme ikke vil være Deres Højærværdighed ubehagelige.« (Afskrift i Kn. Heibergs Samling). Lignende Taksigelser ere sikkert ogsaa afsendte til de andre tyske Theologer. At det var Kongens eget Forslag at afsende Medaillerne, ses af et Brev fra ham til Holstein, dat. 2. April 1740 (s. Rørdam, Hist. Saml. og Studier, III, 45).

Vi haver nøie igiennem gaaet alle diise Betænkninger, og finder efter Voris Samvittighed det best at vere, at forsøge alt hvad mueligt er, for at persvadere For-Aelderne af dette Barn¹⁾, at lade samme døbe, men hvis de ey hertil var at bringe, da fik dem vel at betydes, at de ey kunde blive i Kiøbenhavn, dog overlades dem, om de vil velge at gaae ud af Landet, eller sette sig i Fridricia, og holde sig samme Steds stille og roelig, og ey gøre sig flere tilhengere.

Dennem at persvadere, at lade deris Barn døbe, kunde Geheimte-Raad Holstein bringe Os nogle i Forreslag, saa vel af Geistlig, som Verdslig Stand, og kunde der til gives en viss Tiid, i hvilken de skulde erklære sig, hvilket ogsaa kunde forreslaas.

Friedrichsberg den 2den April 1740.

Christian R.

Den nærmeste Anledning til, at det i Begyndelsen af Aaret 1740 laa Kongen saa meget paa Sinde at høre forskjellige Theologers Mening om, hvorledes han som evangelisk Suveræn rettelig havde at forholde sig overfor Separatisterne, var, at der da var indtruffet et nyt Tilfælde af Daabsvægtring, som det fremgaar af følgende Aktstykker:

(Præsten Nic. Brorson til Biskop Ped. Hersleb).

Deres højædle Højærværdighed, min gunstige Hr. Biskop.

Efterat en Jordemoder havde bemeldt mig, at Simon Jensen Bølle, som havde været Skrædder, og hans Hustru Maren Thomæ Daatter, som logere ovenpaa i Jens Olufsens Murmesters Hus, hvilket er Hjørne-Huset i store Kjøbmagergade og i store H. Geistes Stræde, havde et Barn, 7 Dage gammelt, som de ej vilde lade døbe, har jeg adskillige Gange med al Flid søgt at overbevise dem saavel i deres som i mit Hus.

Mandens første Gensvar var, at han var separeret fra

¹⁾ Simon Bølles (s. ndf.)

vor Kirke, og ej alene havde Skrupel imod vor Kirke, hvad Daaben var angaaende, men han gik hverken til Kirke eller Guds Bord. Min Omgang med dem har jeg haft den Ære selv at fortælle D. Højærværdighed¹⁾. Af samme Omgang med Manden har jeg agtet ham at være fattig, redelig dybsindig og meget kærlig. Hustruen er af lige Mening med Manden. Deres Ord ere, at de ikke vil gøre imod en god Samvittighed, men vil hellere gaa ind i alle de Lidelser, som Gud behager at føre dem i. Vilde ellers nogen tage deres Barn og døbe det, vilde de ingen Modstand gøre. — Men som jeg uforgribelig mener, at Forældre heri bør at raade for deres Børn, har jeg ej turdet vove at døbe det, ej heller at bide længere med min allerydmygste Indberetning til Deres Højærværdighed, at mit Haab om, at disse Folk skulde have ladet sig overbevise, synes at være rent ude, hvilket gør mig desto mere ondt, jo mere jeg frygter, at min Angivelse skulde per Accidens forvolde dem nogen Lidelse, og maaske slaa deres skrøbelige Samvittighed. Jeg igentager i Sindet mit forrige hjertelige Nytaars-Ønske med ydmygst Veneration osv.

København den 5. Jan. 1740.

N. Brorson.

(Biskop P. Hersleb til Kirkekollegiet).

Deres Excellence, Højvelbaarne, Højædle og Velbaarne, Velædle, Høj- og Velærværdige Herrer udi General Kirke-Inspections-Collegio.

Ved indlagte har Sognepræsten til Nicolai Menighed, Hr. Nicolai Brorson, for mig andraget, at i hans Menighed findes et Par Ægtefolk, Simon Bølle og hans Hustrue, som ikke vil lade deres over 2 Uger gamle Barn døbe,

¹⁾ Det er da sandsynligt, at Hersleb, ikke nøjet med den mundtlige Meddelelse, har forlangt en skriftlig for, støttet til den, at indberette Sagen til Kirkekollegiet, af hvilket han jo iøvrigt selv var Medlem.

endskønt Hr. Brodersen har gjort yderste Flid at overbevise og overtale dem baade mundtligt og skriftligt, men Manden ligesaa baade mundtligt og skriftlig har plat nægtet det; og declareret sig ej at høre vor Kirke til. Saa burde jeg vel straks og directe allerund. for Hans Kongel. Majestæt andrage den Casum til allern. Resolution; men som jeg stiller mig for, at det var godt, at den Sag udi General-Kirke-Inspectionen blev overlagt, paa det at tillige kunde allerund. gøres tjenlige Forslag, hvad i den vanskelige Sag var tjenligst at gribe til, saaledes at paa den ene Side ikke skulde klages over Samvittighedstvang, paa den anden Side dette Onde og vor Kirkes farlige og indvortes Byld, som virkelig tager mere til, end tænkes, ikke skulde æde videre om sig, da det ikke uden Grund storligen befryktes, at ikke alle ere i Samvittigheden vildfarende; men mange declarerer sig som Separatister blot for at kaste det forment Aag af sig, og ej have med Præster at gøre, ingen Tiltale være undergiven, ingen Udgift i saa Maader have, og profitere af den Magelighed, Rolighed, Selvraadighed, Ubundenhed, som de ser Separatisterne at have, og dog ligefuldt at nyde Del ikke alene i Beskærmelse og borgerlig Næring, mens endogsaa i Ære, Privilegier og Herligheder som andre; hvorved let kunde følge, at endogsaa onde Mennesker, som slet ingen Samvittighed har, kunde finde Behag udi under Navn af Separatister at unddrage sig fra al Orden, Pligt og Byrde at bære.

Der er og i disse Dage af Præsten Hr. Wulff til Hellig Geistes Kirke anmeldet, at en Pige, 25 Aar gammel, i hans Menighed har anmeldet sig, ej endnu at have været til Guds Bord, fordi hende af hendes Brøder, en Separatist, som sidder i Handel, var sagt, at det var Uret og Superstition at gaa i Kirke, og huu nu finder sig derover i Ængstelse og vilde gerne antages i vor Kirke; men som hun tjener for hendes Brød, og det er begæret af Broderen at assistere hende med noget, i den Tid hun

skal blive undervist, skal han have slaget Haanden af hende og vil ikke give hende en Skilling, som der siges, blot fordi hun ikke længere vil være Separatist: Saa indstiller jeg til Deres Excellence og højstærede Herrers Skønsomhed, om det ikke var godt, at den Sag ret alvorlig blev overlagt, inden det bliver forsilde, at det Hs. Kong. Majestæt med grundige Forslag allerund. kan forestilles som en Sag, der egentlig angaar Kirkens almindelige Rolighed i disse Riger, og derfor er General-Kirke-Inspections Pligt derfor at sørge. Jeg forbliver stedse med Underdanighed og Estime (osv.).

København d. 7. Jan. 1740.

P. Hersleb.

(Conseillets Resolution, med J. L. Holsteins Haand).

Sognepræst Brorsen maa endnu gøre alt muligt for at faa Forældrene persvaderede, at de lade med deres gode Villie Barnet døbe; ville de ej derudi samtykke, kan dem gives 4 Maaneders Dilation, i hvilken Tid nærmere Ordre skal følge, hvad med Barnet samt Forældrene er at begynde, tillige med alle deslige sindede Mennesker; imidlertid har Kirke-Collegiet nærmere at overlægge Sagen, og som dennem skal communiceres, hvad saavel Facultas Theol: som udenlandske Theologi herom eragte, saa kan de endnu med andre lærde og christelige Mænd herom correspondere, og siden gøre nærmere allerund. Forestilling, hvad med Separatisterne i Fremtiden er at begynde.

Cons. paa Frederiksberg d. 8. Jan. 1740.

(Kgl. Reskript til Kirkekollegiet.)

C. VI^{tus}. Vi have ladet os af din, Biskop Herslebs, til Eder under 7 hujus indkomne Skrivelse, hvorved tillige fulgte et af os elsk. Nicolai Brorsen Dig, Biskop Hersleb, tilskrevne Brev, allerunderd. foredrage, at et Par Ægtefolk i bemeldte St. Nicolai Sogn, Simen Bølle og

hans Hustru, ikke ville lade deres over 2 Uger gamle Barn døbe, endskønt bemeldte Nicolai Brorson har gjort sin yderste Flid at overtale og overbevise dem baade mundtlig og skriftlig, hvorimod Manden baade mundtlig og skriftlig plat skal have nægtet det, og declareret, at han ej hørte vores Kirke til.

Ligeledes haver vi af din, Biskop Herslebs, Skrivelse fornunnen, at Capellanen ved Hellig Geistes Kirke, Jacob Wulff, haver berettet, at en Pige der i Menigheden, 25 Aar gammel, ej endnu havde været til Guds Bord, fordi hende af hendes Broder, der skal være en Separatist, skal være sagt, at det var Uret og Superstition at gaa i vor Kirke, til hvilken Ende han, da hun derover finder Ængstelse og gerne vil antages i vor Kirke, men maa tjene for sit Brød og har begæret Assistance af Broderen i den Tid, hun behøvede at undervises, skal ikke ville give hende noget til Hjælp, som der siges, alene fordi hun ikke længer vil være Separatist. Thi er hermed vores allern. Befaling, at du, Biskop Hersleb, tilkendegiver Sognepræsten ved Nicolai Kirke, at han endnu gør alt muligt, for at faa ovenbemeldte Forældre persvaderede, at lade med deres gode Vilje deres Barn døbe, men saafremt de ej derudi vilde samtykke, kan dem gives 4 Maaneders Dilation, udi hvilken Tid du, Biskop Hersleb, haver at besørge, at de bliver gaaen til Haande med Oplysning af Guds Ord til at overbevise dem deres Vildfarelser, under hvilken Tid I og kunne forvente vores nærmere allern. Ordre, hvad med Barnet samt Forældre er at begynde, tillige med alle deslige sindede Mennesker: da I imidlertid haver Sagen nærmere at overlægge, og som Eder skal blive communiceret, hvad saavel Facultas Theologica som udenlandske Theologi herom eragter, saa haver I endnu med andre lærde og christelige Mænd herom at correspondere og siden gøre os nærmere allerund. Forestilling baade om de 2de udi dit, Biskop Herslebs, Brev mentionerte Poster, saa og om hvad med Separatisterne i Al-

mindelighed i Fremtiden kan være at foretage. Derefter I Eder allerund. haver at rette. Befalendes etc.

Friderichsberg d. 15 Januarii 1740¹⁾.

Kgl. Reskript til Professor Langemach Leth og Nicolai Brorson, Sognepræst ved St. Nicolai Kirke.

C. VI^{tus}. Da vi have fornummen, at de tvende Ægtefolk udi St. Nicolai Sogn, nemlig Simon Bølle og hans Hustru, have separeret sig fra vor evangeliske Kirke, og ikke ville lade deres Barn døbe, omendskønt du, Nicolai Brodersen, efter vort til os elskelige General-Kirke-Inspectores d. 15 Januarii udi indeværende Aar ergangne allern. Reskript haver tilligemed andre anvendt al Flid at overbevise dennem deres Vildfarelse, men det derimod befindes, at de ej endnu have været at formaa til at lade deres vildfarende Meninger fare og igen bringes til vores Kirkes Samfund: Thi er hermed vores allernaad. Villie og Befaling, at I paatager Eder at forsøge alt, hvad mueligt er, for at persvadere dette Barns Forældre at lade det døbe, eller i det mindste ikke at opponere sig imod, at det blev døbt, endskønt de selv kunde være af de Tanker, at det var unyttigt. Og kan du, Nicolai Brorson, som vel i saa Fald [er nærmest dertil], siden Forældrene bor i Nicolai Sogn, døbe dette Barn, og saa føje disse Forældre derudi, om de skulde støde sig paa nogen udvortes Omstændighed ved Daaben, at samme da bliver udeladt, naar aleneste intet af essentialibus forbigaas. Imidlertid ville vi allernaad. forunde disse Forældre en Dilation af 6 Uger, for at erklære sig angaaende deres Barns Daab, da I, til at gaa Eder herudi til Haande, selv kunne udvælge en eller flere gejstlige eller verdslige, som I eragter og kender at være dertil skikkede og bekvemme. Men saafremt disse Forældre, naar de forbemeldte 6 Uger ere expirerede,

¹⁾ De tre nærmest forudgaaende Stykker findes i Rigsarkivet som Indlæg til dette Reskript af 15. Jan. 1740.

paa ingen Maade skulde erklære sig, haver I at betyde dem, at de ej kunne blive i vores Kongl: Residents Stad København; men at vi dog allernaadigst vil overlade dem at vælge, enten at gaa ud af Landet eller at sætte sig i vor Stabelstad Fridericia og holde sig sammesteds stille og rolig, saa og ej at gøre sig flere Tilhængere. Til hvilken Ende I, naar de skulle resolve til at nedsætte sig i Fridericia, sligt til os allerund. haver at indberette, saasom vi da allern. ville befale vedkommende, at de der maa opholde sig, endskønt de ikke bekender sig til nogen af de Religioner, som vi allern. have tilladt der at maa tolereres. Derefter I Eder allerunderd. kunne vide at rette etc.

Friederichsberg d. 22 April 1740.

Kgl. Reskript til Kirkekollegiet.

Christian den Siette (etc.) V. s. G. t. Under den 15de Januarii udi indeværende Aar have vi i Anledning af Din, Biskop Herslebs, til Eder indkomne Skrivelse betræffende 2de Ægtefolk i St. Nicolai Sogn udi vores Kgl. Residentsstad Kjøbenhavn, nemlig Simon Bølle og hans Hustrue, som have separeret sig fra vores evangeliske Kirke og ikke villet lade deres Barn døbe, iblandt andet ellers reskriberet Eder, at Nicolai Brorson, Sognepræst ved bemeldte Nicolai Kirke, skulde søge at persvadere disse 2de Folk med deres gode Villie at lade deres Barn døbe, saa og at I denne Sag nærmere havde at overlægge, med videre samme vores allern. Reskripts Indhold og Formelding. Men, som det befindes, at disse 2de Forældre ej endnu haver været at formaa at lade deres vildfarende Meninger fare og lade deres Barn døbe, saa have vi under denne Dags Dato befalet os elskelige Christian Langemach Leth, Professor Theologiæ extraordinarius, saa og Professor Catecheseos ved Universitetet samt Sognepræst til Trinitatis Kirke, og forbem. Nicolai Brorson at forsøge alt, hvad mueligt er, for at overtale dette Barns Forældre

til at consentere i deres Barns Daab, med videre, som Vi af hosfølgende Genpart af samme vores Reskript give Eder allern. at fornemme. Og, som I deraf erfare, at den Sag angaaende disse Forældre og deres Barn dermed saaledes er afgjort, saa tilskikker vi Eder derhos de saa vel fra vores egne, som fra nogle fremmede Theologis indhentede Betænkninger baade om dette Barns Forældre, saa og hvad med Separatisterne i Almindelighed kan være at foretage, og haver I den sidste Post med hinanden at overveje, og siden gjøre os allerund. Forestilling, hvorledes I allerund. formene, at med Separatisterne i Fremtiden kunde forholdes. Imidlertid have Vi, paa det disse Separatister kunde om mueligt blive convincerede om deres Vildfarelser, under denne Dags Dato igjentaaget vores den 5te Okt. 1736 til Biskop Hersleb allern. ergangne Befaling anl. at forfatte et Skrift, for af Guds Ord grundig at overbevise dem deres irrige Meninger i adskillige Articulis fundamentalibus fidei, af hvilke vores allern. Befalinger Vi Eder ligeledes rigtige Copier til Eders Efterretning herhos tilsende. Derefter osv. Skrevet paa vort Slot Frederiksberg den 22de Aprilis A° 1740. Under vort Kgl. Haand og Segl.

Christian R.

J. L. Holstein.

Udskrift: Os Elskelige Vores General Kirke Inspectores i begge Vore Riger Danmark og Norge¹⁾).

3. Biskop Peder Herslebs Dom om Separatismen.

Et Vidnesbyrd om Kongens Tillid til Herslebs »bekjendte Erudition og Nidkjærhed for Guds Ære« var det, at han, som foranstaaende Brev viser, mente ham i Stand ved et Skrift at overbevise Separatisterne om deres Vildfarelser²⁾. Mærkeligt nok synes der ikke at være taget Hensyn

¹⁾ Orig. i Rigsarkivet, Gen. K. Insp. Nr. 12.

²⁾ Jfr. Kongens Brev af 15 Apr. 1740 til J. L. Holstein (Rørdam, Hist. Saml. og Studier, III, 49).

til, at Kongens Hofprædikant Erik Pontoppidan allerede havde forfattet et saadant Skrift, der dog ikke vides at være trykt, skjønt det vel fortjente det¹⁾. Om Kongen har kjendt det, vide vi ikke, i ethvert Tilfælde stod hans Haab nu til Hersleb, til hvem der derfor udgik følgende Befaling eller Opfordring:

(Til Biskop, Mag. Peder Hersleb).

Christianus Sextus. V. G. t. Omendskjønt Vi af Kongl. Omhue ikke have ladet mangle paa tienlige Midler til at faae de sig her og der opholdende og saa kaldede Separatister bragte til den rette Oplysning om Guds saliggjørende Ord, saa er det dog befunden, at nogle ikke have været at overtale til at afstaae fra deres vildfarende Meninger, hvilket ogsaa udi Aaret 1736 gav Anledning til, at Vi den 5te Octobris allernaadigst befalede Dig at forfatte et Skrift, for af Guds Ord grundig at overbevise disse Separatister deres uden Grund fattede Meninger i adskillige Articulis fundamentalibus fidei. Da, saasom her endnu befindes nogle af deslige Personer, som entholde sig fra Vores Evangeliske Kirkes Samfund, saa haver Vi allernaadigst funden for got hermed at igientage Vores til Dig, angaaende forberørte Skrifts Forfattelse, den 5te Octobris 1736 allernaadigst ergangne Befaling, den Du, saa snart mueligt, udi alt allerunderdanigst haver at efterleve og fyldestgøre, hvilket Vi og formode nu saa meget lettere af Dig at kunde fuldbyrdes, da Du er her ved Staden og kand have fornøden Efterretning om deres Væsen og Principia, siden eendeel sig her opholder; og, naar samme Skrift af Dig er bleven forfattet, haver Du det til Os at indsende,

¹⁾ »Eusebii Philadelphi Hyrdebrev, indeholdende en hjærtelig Erindring til de Lemmer af den danske Kirke, som nu i Hobetal forfalde til Separatismum« (Hdskr. i Thottske Saml. 115 Fol. og i Univ. Bibl. Addit. 283, 4to samt fl. St.). Pontoppidan har selv vedkjendt slg Forfatterskabet til dette fortræffelige »Hyrdebrev« (K. S. 5. R. III, 133—4).

og derhos til Os at indberette, om Du finder det fornøden at det skulle trykkes, eller in manuscripto Separatisterne communiceres, og af dem læses, for deraf at lære at kiende deres Vildfarelser og fra dennem afstaae; hvilket sidste dog, i Henseende at deslige Separatister kunde opholde sig paa adskillige Steder fra hin anden, neppe vil lade sig gjøre. Derefter Du Dig allerund. herved at rette. Befalendes Dig Gud. Skrevet paa Vort Slot Friderichsberg den 22de April A^o 1740. Under Vor Kongl. Haand og Signet.

Christian R.

J. L. v. Holstein.

Herslebs Svar paa denne Opfordring indkom først efter syv Maaneders Forløb og viser, at han ikke har taget sig Sagen let, men ogsaa, at han ikke ansaa det for muligt ved noget Skrift at overbevise dem, der vare biledede i Separatismens Garn. Da hans Erklæring er meget oplysende, skal den her meddeles efter Originalen i Rigsarkivet.

Stormægtigste Monarch,
Allernaadigste Arve-Konge og Herre!

Det er enhver Undersaatts Pligt og Skyldighed, alle Deres Kongelig Majestets Befalninger, saavidt mueligt er, med Flid at efterkomme; men det er paa min Side ikke alleneste min allerunderdanigste Pligt, men og tillige min høieste Lyst, af yderste Formue at gjøre, hvad mig bliver befalet. Til den Ende har jeg gjort mit Beste, at sætte mig i Stand til at kunne fyldestgiøre Deres Kongelig Majestets allernaadigst ergangne af 5 Octobris 1736¹⁾, og nu reitererede Befalning af 22 Aprilis 1740, saa meget meere, da jeg gandske vel skønner baade Deres Kongelig Majestets saa gudelig Intention til de vildfarendes Rettelse som naadeligste Tanker om min Duelighed til denne Gierning.

¹⁾ Mnemosyne IV, 317—8. Rørdam, Hist. Saml. og Studier, II, 240.

Saasnart jeg havde erholdet Deres Kongelig Majestets første Befalning i Norge, hvor jeg ikke havde allermindste Kundskab om Separatisternes Væsen og Vildfarelses Puncter, uden blot af Rygtet en confuse Idee, at de gjorde sig Scrupel over vor udvortes Guds Tieneste og den Maade, Sacramenterne bleve brugte; Jeg og der paa Stedet ikke vidste nogen Separatist, med hvilke[n] jeg kunde tale om deres Meninger, søgte jeg, for at sætte mig i Stand til at gjøre Deres Kongelig Majestets Villie, at indhente derom nærmere Underretning og skrev derfor et Brev til den bekiendte Piper, hvilken jeg havde kiendt som Oeconomus i Waisenhuuset, den Tid jeg var Directeur, og begierede af ham i Kierlighed at lade mig viide punctviis, hvad hand fandt i vor Kirke, Lærdom og Guds Tieneste at støde sig paa, efterdi jeg med Smerte havde hørt, at han med fleere havde skildt sig fra den; hvilket jeg ogsaa strax, ved Skrivelse af 28 Novembris 1736, gav Hands Excellence Hr. Geheime Conference Raad von Holstein tilkiende¹⁾, som ved Giensvar af 5 Januarii 1737 baade selv approberede derudi min Forsigtighed, at det var vel betænkt, saa og forsikkrede mig om Deres Kongelig Majestets allernaadigste Approbation. Jeg ventede længe efter Svar fra Piper, men er ikke blevet værdiget en Bogstav, hvilket jeg paa den Tid vel undrede, efterdi jeg dog vidste, at hand havde nogen Fortroelighed til mig og i det mindste var forsikkret om min Redelighed og Fredelighed, at jeg ikke var nogen Persecuteur; men nu undrer jeg det aldeles ikke, siden jeg har erfaret noget meere af det Folks Væsen, nemlig dette, at de ikke vil ud med deres egentlige Lærdoms Puncter, allermindst til nogen geistlig Person, hvilke de alle ansee for blinde, partieske og for saadanne, der end ogsaa mod deres bedre Vidende, blot for deres Bugs Skyld, forsvare vor Kirkes Lærdom og Skikke.

Siden min Ankomst til Kiøbenhavn har vel min Tid

¹⁾ Brevet er tildels trykt i K. S. 4. R. III, 94—6.

og Embede og ret accablerende Forretninger ikke tilladt mig nogen Omgang med det Slags Folk, som de og ikke har søgt, men heller gandske eviteret mig, ja endog da jeg var i Visitats i Slagelse og Corsøer, blev af andre observeret, at de der boende Separatister vare i den Tid bortreiste; men af de faa, som jeg ved en eller anden Occasion har kunnet tale med, har jeg mærket, at de ikke vil indlade sig om nogen egentlig Lærdoms Punct, ja endogsaa Een, som gaaer mig selv noget an, har, naar jeg vilde tale om slige Ting, ikkun enten med Mocqveri eller og med Heftighed unddraget sig fra at tale derom og givet at forstaae, at med os Geistlige var intet at giøre; vi var partieske, præoccuperede, af Præjudicier forblindede, og vi, ikkun for vor Interesse og vor Stands Skyld, maatte forsvare de Ting, som vi dog vidste bedre.

Efter at jeg har faaet Deres Kongelige Majestets seenere allernaadigste Befalning, har jeg endnu gjort mig meere Umag, for at faae viide de egentlige Puncter i Lærdommen, hvorudi de differere fra vor Kirke, eller hvilke Lærdoms Puncter i vor Kirke de fornemmeligen støde sig paa. Jeg har derom confereret med de Præster, Catecheter og Studenter, som jeg tænkte at have meest Kundskab om, meest Omgang med, og meest Fortroelighed af Separatisterne, hvilke alle har forsikkret mig, at Separatister ikke ville ret udlade sig, allermindst for Geistlige, at de har intet vist Systema i deres Lærdom, at den eene har ikke samme Mening som den anden, men som enhver af dem, enten ved Speculation eller ved Bibelens Læsning faaer Indfald, og meener at blive overbeviist om, saa troer hand, og holder det for Guds Aands Indskydelse, hvilken hand aldrig ved menneskelig Underviisning vil lade sig vende fra; men det hand troer een Tid, det tvivler hand selv om en anden Tid, og saaledes ere de imellem dem selv ikke enige uden i dette, at vor Kirke er Babel og farer vild, og derfor skal man gaae ud af den. Og den, som meest

viiger fra vor og alle Kirker, den holdes iblandt dem for den stærkeste og af Gud meest benaadede.

Da jeg ikke paa den Maade har med nogen Vished kunnet komme efter deres egentlige Lærdoms Form, da har jeg skaffet mig de Bøger og omløbende Skrifter, som jeg fik høre at være iblandt dem estimerede, eller ere skrevne af Separatister til at forsvare Separatismum. Men og af dem er jeg ikke bleven enten viisere eller vissere om deres rette Lærdoms Puncter og Sammenhæng; thi de fleeste af de Bøger gaae ikkun ud paa generaliter at lamentere over Geistlighedens Tyrannie og Samvittighedstvang, at forsikre om en forestaaende Revolution og Babels Fald, at opmuntre Folk til at gaae ud i Tide fra Babel og ikke at bie, til den falder, og hvad Herlighed de skal faae, som nu forud gaae ud, etc. eller og slige Skrifter gaae ud paa at anzapfe nu een, nu en anden af vore Kirkeskikke, eller dem alle at protistuer og ridiculere, og saadanne Bøger ere dem de kiereste, og jo mere de igiennemhegle vor Kirke, jo kierere. Men i ingen af disse Skrifter gives nogen rett Idee eller Orden i de Lærdoms Articler, som de selv troe og lære, enten at de selv ikke har nogen viss Lærdom, som de og ikke kand fordrage noget Systema, Symbolum og Confession at bekiende sig til, hvilket de alt holde for Samvittighedstvang, men vil derudi have en ubunden Frihed at troe, hvad de selv vil, eller og at de reservere deres egen Lærdom blot til mundtlig Fortplantelse, naar de finder Leilighed og har saadanne eenfoldige Siele at giøre med, der forud synes noget stort om Separatisternes Hellighed og Mandighed og ere altsaa disponerede til at lade sig af dem bedrage og forføre; men for andre udlade de sig ikke.

Iblandt andre slige Skrifter har jeg især anskaffet mig en Bog, som iblandt dem skal være i stor Estimate, og som en Separatist for mig roste som et herligt Skrift, et Skrift fuldt af Sandhed og Kraft, og det stærkeste Skrift, der er skrevet. Bogen kaldes Unschuldige Wahrheiten, bestaaer i

14 Samtaler og skal endnu continueres. Den er allerede tre temmelig store Tomi in Octavo, hverken Autor eller Stedet nævnes, men af andre Journaler har jeg udfundet, at det skal være skrevet af en Theologiæ Studioso, ved Navn Johann Christian Edelman, som er blevet Separatist, og opholdt sig først i Leipzig, siden i Wittenberg, nu i Berlenburg. Jeg holder det for et Skrift, som Satan selv ikke kunde skrive bittre mod vor Kirke, til Deels meget grovt, men til Deels meget spidsfindigt, og for dem, som ikke ere desbedre grundede, sær for unge, uprøvede Studenter, meget farligt, og saadant Skrift føres herind, har ligget paa Bogladerne og løber om blandt Separatisterne. Dette Skrift har jeg paa min Visitatz Reise i Sommer, i Vognen læst (thi til heele Skrifter at læse faaer jeg desværre ingen anden Tid) og gjorde Tegn hos de mærkværdigste Passager, og deraf giort hosfølgende korte Extract, sc: de farligste Theses, hvilke Autor i Skriftet vidtløfteligen diducerer og, paa sin Viis, med mange Argumenter, endogsaa af Bibelen, vil forsvare¹). Endskiønt jeg nu vel ikke troer, at alle Separatister skulde føre saadan horribel Lærdom eller ville approbere alt, hvad derudi er skrevet, og især den Bitterhed, hvormed det er skrevet, eller at de ville tilstaae, at de lærte alle disse Theses (de fleste af dem vilde vel sige, at de vare ikke endnu saa vidt komne og deres Lys var endnu ikke saa stort, at de kunde dømme derom, og ved saadanne Udflugter blot undgaae at svare pro eller contra; thi det har jeg hos nogle af dem selv forsøgt, at de skal ikke ville sige, at det er Urett, hvad Autor har skrevet, men blot sige, det er noget for sterkt, det synes, han er gaaen forvidt, Gud har ikke endnu aabenbaret dem de Ting osv.) Endskiønt da, siger jeg, vel ikke alle Separatister vilde binde sig til dette Skrift, saa dog er dette vist: (1) at det er skrevet af en Separatist, og af En, baade blandt Separatister, Inspirerte og af alle Fanaticos høit

¹) Denne udførlige Extract findes vedlagt Herslebs Erklæring.

anseet Mand. (2) At det er skrevet af en, som staaer i vidtløftig Correspondence med Separatister paa andre Steder, maaske ogsaa med vores, efterdi Bogen er bleven dem bekendt. (3) At Autor, som skriver det, er fattig, men Bogen befordres, trykkes og distraheres paa andre Separatisters Bekostning, som Fortalen i den 3 Tome udviiser. (4) At saa vel som Separatisterne har været fornøiede med de 10 første Samtaler, og derfor opmuntret ham, derudi at fare fort, til at forstyrre Babel, saa frygt-somme ere de blevne over de følgende Unterredungen, fordi de synes, han derudi var for grov, eller, som de kalde det, for sterk, og at han derved ikkun opvækker Forfølgelse imod dem, saa de endog paa egen Haand har forandret noget i Trykken i den 11 Unterredung og advaret ham, da den 12 kom ud, at han ikke saa maatte skrive, at dertil var endnu ikke Tid, at hvis han saa continuerte, vilde de ikke bekoste hans Skrifter eller være dem bekendt, hvorfor han igien i 3 Tomi Fortale, heftig skielder dem, at de ere slette Separatister, de hykklede for Babel, de skyede Korset, de frygtede for Forfølgelse, at de vare ikke de rette Folk, som Gud vilde bruge til Babels Forstyrrelse, at nu var det Tid at forstyrre Babel, og hvis de ikke vilde gjøre Alvor deraf, saa vilde Gud med haardere Domme straffe dem end alle Orthodoxer og Pietister. (5) At skjønt Separatisterne i saa Maade har disapproberet hans Skrivemaade, saa er det dog saa langt fra, at de holde hans Theses for urigtige, saa de meget meere har skrevet ham til, at det er altsammen Sandhed, hvad han skriver, men Expressionerne vare for haarde, og det var NB: ikke endnu Tid at rykke ud med saadanne Sandheder, Sie bitten, er mögte etwas gelindere Worte brauchen, damit sie nicht, ohne Noth, in Gefahr geriethen. Tom. 3 Pag. 26. Solche Expressiones kommen für, dass kein Buchhandler seine Schriften in Laden dörffte aufstellen ohne Gefahr der Confiscation und des Fiscals. Pag. 28. Die bittersten Wahrheiten könnten doch in solchen Terminis

vorgetragen werden, die den Leuten nicht blasphem vorkommen, und man könnte eben das mit andere Worte gesagt haben. Pag. 29. Altsaa har dog ikke Separatisterne villet nægte de Theses, han har skrevet. Bemeldte Autor, Tom. 3. Pag. 67, gloriører over, at paa et vist Sted (jeg veed ikke, om det skal være Danmark), hvor Separatisterne vare meest bange, ere 300 Exemplarier af hans Skrifter i en Hast vegkiøbte, ja ret bortrevne. Og Pag. 68 siger hand, at Guds Haand maa være derunder, siden i et vist Land og paa et vist Sted, hvor alle Kleinigkeiten saa nøie op-søges (maaskee Kiøbenhavn) har dette Skrift i tvende Aar været forborget for Fienderne, og dog været vidt og bredt udspreddt.

Af saadan Bemøielse og nærmere Eftergrandskning, som Deres Kongelig Majestets allernaadigste Befalning har foranleediget mig til at giøre, har jeg da merket saa meget, at baade jeg, og maaske mange fleere med mig, har taget Feil i den Concept, vi have giort os om vore Tiders og Steders Separatister. Thi jeg har holdt dem for et Slags Folk, som blot af Samvittigheds Ømhed har giort sig Scrupel over at have Samfund med saa mange ugudelige og kiødelige Mennesker, og blot af den Scrupel ikke tør tage Deel i vor offentlige Guds Tieneste eller bruge Sacramentet med andre, om hvis Omvendelse de ikke ere forsikkrede, og at de, blot af Samvittigheds Ømhed, ikke tør lade deres Børn døbe, efterdi Christus siger, at de skal læres først og saa døbes, men at de i det øvrige ere ganske eenige med os i vor Religions Hoved-Puncter og Grund-Artikler, og holde Guds Ord og Sacramenterne i stor Værdighed, at de og holde Lære-Embedet for en Stand, af Gud indsatt og befalet, ikkun at de, for de mange udelige, kiødelige og ukierlige Lærere, har haft liden Fortroelighed til de Personer, der føre Embedet.

Det har været den Idee, jeg før har haft om Separatister, og i den Idee har jeg anseet dem som meget gode, dog derhos skrøbelige Siele, og at de ei vare i sig selv farlige

for vor Kirke, men at man blot skulde lade dem være i Roe, give dem Tid, ikke meget med Geistliges Underviisning trænge ind paa dem, efterdi de mod den Stand staae i Præjudice, og alting er dem suspect, som kommer derfra, og ansees som Strikker paa deres Samvittighed, men ikkun lade dem være i Roelighed, ligesom man ikke mærkede til dem, indtil de selv besinde sig.

Men jeg frygter, at jeg har taget merkeligen feil i den Idee, jeg har gjort mig før om dem, og give Gud! at jeg maatte meere feile, og aldeles fare vild i den Tanke, jeg nu har om dem, især om dem, som ere deres Anførere og Parthiegængere. Thi jeg frygter storligen for, at vores evangeliske Lærdom og Religion har i dem farligere Fjender, end man tager sig vare for, farligere end Jesuiter og Catholske Geistlige, hvis Lærdom er os dog bekjendt og ei kan skiules, saa meget farligere, som de ere indvortes blandt vore egne, som de ere hemmelige, og skiule deres egentlige Lærdomme, som de, under den Samvittigheds Frihed, hvilken dem retteligen forundes, og den udvortes Roelighed, søge at profitere, rodfæste, udbrede og forsterke sig, medens de skiule deres Lærdom, og, naar de meene at være sterke nok, med intet mindre ville være tilfredse end vor Religions gandske Omkastelse, Lære-Embedets gandske Afskaffelse, all Lærdoms Forms og symboliske Bøgers Ophævelse, all udvortes Guds Tienestes, Kirkers, Ceremoniers aldeeles Nedlæggelse, for at lære, troe og meene aldeeles enhver efter eget Tykke. Jeg holder for, at det er ikke vore Kirke-Skikke og vor udvortes Indrettning alleene eller egentligen, de støde sig paa, men at det er vor Religions Hoved-Puncter, det Essentielle af vor Lærdom, den Augsburgeriske Confession, om Arve-Synden, om Christi Fyldestgiørelse, om Troens tilegnede Relfærdighed, om Sacramenterne i sig selv; Summa: Vor Religions Marv, Øiesteen og Kjerne de vil have udryddet, men just derfor ikke yttre sig, ikke vil gjøre deres Lærdom bekjendt

videre, end det, de ikke kan skjule, ex. gr. at de ikke gaae i Kirke, ikke bruge Sacramentet.

Deres Meening om Daaben tie de med, indtil dem et Barn fødes; ere de da sterke, saa sætte de sig imod Daaben, og hellere emigrerer; ere de skrøbelige, saa lade de vel Daaben skee, som en nødtvungen Sag, men har en Afskye for den, og ansee den for en ridicul Ceremoni; saaledes ikke udlade sig uden i de Ting, som ikke kand skiules, hvilke da med Samvittigheds Ømhed undskyldes; men hvad de kand skiule af deres Meening, det holde de tilbage, undflye at svare derpaa, sige, de ere eenfoldige Folk, bede, at de ikke maae foruroliges i deres Stillehed; og saaledes holder jeg dem for et farligt Folk, som, om de faae Frihed at udbrede sig, vil giøre vor Kirke det allerstørste Skaar og Skade, som den endnu har haft. Gud give, jeg maatte tage feil! Og naar de vare sterke nok, ville være ligesaa farlige for Staten, som for Kirken, som de, der under Navn af Samvittigheds Frihed ville leve i en aldeeles ubunden Frihed, og ingen Slags menneskelig Orden vil erkiende for Guds Villie, men ikkun som en Nød og Tvang, de maa lide, fordi de ei har Magt nok den at hindre. Med eet Ord:

Jeg holder dem for et Folk, som har intet fast Principium, ingen vis Lærdom, intet Systema og Sammenhæng af Religion, som vel antage Guds Ord, men at det Guds Ord skal af det indvortes Ord, inden i dem, forklares, og saa vidt gielde. Derfor de og ingen Troes Bekiendelse i Puncter og Articler kan liide, ingen Systema kan fordrage, de hedde alle Babels Stytter, Anti-Christens Konster, og den Augsburgiske Confession er den skadeligste Bog i deres Tanker og Babels sterkeste Pille til at imodstaae Christi Rige. Deres eeneste Principium, hvorudi de alle komme overeens, er dette, at holde alt det mistænkt, hvad vi lære, ingen vis Confession at binde sig til, men at have en ubunden Frihed at troe, hvad deres Aand eller det indvortes Ord i dem lærer dem.

Den Eene har ikke samme Lærdom, som den Anden, men alt, hvad er imod vor Lærdom, synes de, om ikke at være aldeles sandt, eller en afgjort Sag, saa dog at have nogen Raison og at være værdt nærmere at eftertænke, blot fordi det er imod det, som vore Geistlige lære, hvilke de holde at være enten aldeles blinde, eller saadanne Hyklere, der lære det, de veed bedre, derfor alle de Forklaringer, vi giøre over Skriftens Sprog, holdes suspecte, ja forud urigtige, blot fordi vi lære det, og hvem, som kand finde paa nogen specieus Forklaring derimod, den holde de for at have Guds Aand. Derfor imod all den Retledelse og Overbeviisning, dem kunde gives af vore Lærere, ere de forud bevæbnede med saa sterkt Præjudice, at vi ikkun ville smykke Babel, vi ikkun ville forsvare vor egen Myndighed, vi ere pro officio nødde til saa at tale, derfor de aldrig læse, hvad som skrives af vore Lærere; thi vi have forud Urett, og de eenfoldige blandt dem, de ville ikke indlade sig, de bede, mand vil lade dem være i Roe, de ere ikke lærde nok til at svare os. Vi ere dem for konstige, vi ville ikkun forvilde dem i deres Eenfoldighed, og de beklage sig, som over en stor Tvang, at mand frister dem og taler med dem. Det er fastsat hos dem, at vi ere Babel, vor Lærdom er urigtig, derfor er det mod deres Samvittighed at høre vor Lærdom, at læse vore Skrifter, eller af vore Geistlige lade sig underviise. De unddrage sig derfor paa alle Maader, de indlade sig ikke fortroeligen med os; thi de meene at viide forud, at vi ikkun ville sminke Babel, og vi ville med konstige Ord lokke dem.

Men alt dette er meent om dem, som bona fide ere Separatister, det er dem, som virkeligen har vildfarende Lærdom, stridende mod vor Lærdom, og for saadanne Vildfarelsers Skyld, dem de holde for rett Lærdom, mene sig i Samvittigheden forbundne, at skille sig fra vor Kirke, endskiønt ogsaa iblandt dem kand være mange eenfoldige, som veed liden Grund enten til deres Lærdom eller deres Fraskillelse, men ikkun har hørt af andre, som de holde

for at være rett hellige, at vor Kirke er Babel, og skal forstyrres, derfor ville i Tide gaae ud af den.

Men der ere endnu et Slags Separatister og maaskee flere end de rette, hvilke ikkun, fordi de synes, det gaaer de rette Separatister an, og Ingen taler dem til, ogsaa finder det beqvemt for sig at kaldes Separatister, for ikke at have det Bryderie med Kirkegang og Altargang, ikke at være underkastede Læreres Tilsyn, Undersøgning og Formaninger, ikke at være forpligtede til at gjøre Lærerne rede for deres Vandel, Christendom og Gudsfrygt, og derhos at være forskaanede for adskillige Byrder til Kirken, Præst og Schole og Fattige, og naar slige de kun sige, de har ikke med vor Kirke at gjøre, de blot give sig ud for Separatister, saa meene de, det er nok, og ingen har dem at tiltale, skjønt de i deres Sind og Hierte hverken har grundig Kundskab om vor Religion og dens Argumenter eller har selv nogen anden vis Lærdom, og i deres Liv og Levnet kand fare fort i all kiødelig Sikkerhed og øve de selv samme Nærings Konster og Practiqver, som andre vor Kirkes saakaldede Lemmer. Og saadan Commoditet, under Navn af Separatister, vil visseligen lokke mange flere til den Sect, dersom de øvrige rette Separatister ikke blive indskrænkede, dog uden nogen Samvittigheds Tvang, blot obligerede at mælde sig an, at de ere Separatister, og hvorfor de separere sig, og hvad da deres Lærdom og Troes Bekiendelse er, og dem da blive foreskrevne Grendser, hvorvidt deres Frihed skal gaae.

Naar nu Separatisternes vildfarende Lærdomme i et Skrift skulde refuteres, da kand det ikke skee, førend mand veed, og til visse veed, hvorudi deres Vildfarelses egentlige Puncter bestaae, hvad deres Lærdom er i hver Religions Hoved-Articul, om hvert Punct er alles deres Meening, eller ikkun nogles blandt dem, hvorvidt de ville agnoscere Theses i den Bog, Unschuldige Wahrheiten, at være deres Lærdom eller ikke. Mand maatte nødvendig have et System og Sammenhæng af deres Lærdoms Articler, og det

enten af deres egen Bekiendelse, eller af noget vist Skrift, som de alle agnoscere; men da mand af de blandt os her i Landet værende Separatister endnu har slett ingen Tilstaaelse om deres Lærdom eller Troes Bekiendelse, de og endnu ikke ved nogen publicque Autoritet ere spurdte om deres egentlige Lærdom, men de ikkun, naar nogen privat taler med dem derom, søge at evitere all Explication, ikkun begiere Samvittigheds Frihed og at være i Roe og blot (hvilket dog er kun en Prætext) foregive nogle Scrupler over den eller den Kirke-Skikk, og sielden svare directe paa noget Spørsmaal om Hoved Puncter i Lærdommen, men søge Echapader enten med mystiske Tale-Maader eller med Svar om generale Sandheder, som ingen nægter, saa kand der endnu intet skrives mod dem om deres egentlige Vilfarelser, før de ere blevne tilholdte at gjøre deres Troes Bekiendelse; thi tillægges dem tilforn nogen Slags Vildfarelse, da vil de kun raabe paa Beviis, at de har lært saadant. De ville raabe paa, at mand gjør dem Urett, at mand beskylder dem for det, de aldrig har lært; de ville raabe paa, at de ikke kand svare til det, som andre har skrevet, hvilket er gierne alle Slags vildfarendes Echapader, hvorunder de kand skiule de allerfarligste Lærdomme; de ville skrige: Der kand mand see de Geistliges Had mod dem, at dem tillægges de Ting, de aldrig har tænkt paa, mand beklaffer dem for Landets Øvrighed, man vil gjøre dem svertede og forhadte, for at opvække Forfølgelser mod dem.

Da det nu aldeles ikke er tilraadeligt at tillægge dem Vildfarelser i Lærdommen, førend mand har Tilstaaelse og Beviis paa deres Lærdom, saa kunde der endnu ikke skrives mod dem, som ere iblandt os, uden alleene om det, som er aabenbart, og de selv tilstaae, nemlig deres Afhold fra den offentlige Guds Tieneste og Sacramentet; men det nytter igien aldeles intet, saalænge mand ikke kand beviise dem de Aarsager, hvorfor de afholde sig fra Guds Tieneste og Sacramentet, nemlig: at det er virkeligen

ikke de udvortes Cereemonier, men det er vor Lærdom selv, som er dem utaalelig, det er Sacramenterne selv de forkaste og ikke Maaden. Det sidste ville de ikke tilstaae, det holde de tilbage med, saa længe de kand, for at mand ei skal komme efter deres rette Aarsager; og imidlertid under den Prætext, at de har Scrupler over vores Kirke-Skikke og Indretning, hvorudi de blot begiere ikke at tvinges, er det virkeligen vores evangeliske Lærdom selv, de skille sig fra, og saaledes, under den Prætext af Scrupel over vore Kirke-Skikke, hemmeligen udbrede deres farlige Lærdom, forsterke deres Partie ved de Bøger, som iblandt dem udsprede, mod vor Kirke og vor Lærdom. Ja de see gierne, at der skrives længe nok mod deres Afhold fra Kirke og Sacrament, de glæde sig derover, at vi ere deres Duper, at mand tager dem ikkun for saadanne Folk, der i saadanne Ting ere scrupuleuse, og mand bemøier sig med at betage dem de Scrupler, da de imidlertid kand være forborgne med deres rette Lærdoms Puncter, som ere egentlige Aarsag til deres Separation. Og derfor har det Skrift, Eusebii Philadelphi Hyrde-Brev, som virkeligen er vel skrevet, ikke frapperet de rette Separatister det allerringeste, fordi de i det Skrift ere tagne for saadanne Folk, som i Hoved-Lærdommen ere med vor Kirke eenige, men ikkun giøre sig Scrupel over at gaae i Kirke og bruge Sacramentet med andre kiødelige Mennesker. I den Troe lade de os gierne blive, saa længe vi ville, og giøre sig deraf en Ære, men imidlertid udbrede sig og styrke sig alt meere og meere i deres Separation fra vor virkelig Lærdoms Grund og Kierne. Men skulde der skrives et Skrift imod den Bog Unschuldige Wahrheiten og refuterer baade de Theses, og de, deels grove, deels ret listige og farlige Argumenter, hvormed hand forsvarer sine Theses, da som Bogen selv bestaaer af trende sterke Tomis, vilde Refutationen vel blive dobbelt saa stor, og med det Arbeide og Bekostning slett intet udrettet, thi den blev ikke læst af nogen Separatist, hvormed siden mældes, og om den blev

læst, vilde de sige, at den ikke gik dem an, og slige Lærdomme har de aldrig bekiendt sig til, skjønt det er storligen at befrygte, at om ikke alle Separatister (thi jeg troer, at der iblandt dem ere mange Forførte, som veed ikke meere Grund til deres Separatium, end at de har lært nogle Indvendinger mod vor offentlig Guds-Tieneste og mod Lære-Embedet, hvilke ere dem giorte mistænkelige) saa dog de fornemmeste og saa kaldede sterke iblandt dem, har virkeligen grove Vildfarelser og farlige Meeninger, især om en fuldkommen Syndesløshed i dette Liv, at ingen er igienfødt, uden hand er aldeles uden Synd, at Daaben er intet Saligheds-Middel, men ikkun en Stadfæstelses-Ceremoni for dem, som ere omvendte, at Altarens Sacramente er intet Saligheds-Middel, og er ikke Christi Legem og Blod, men blot et Kierligheds Maaltid og ikke meere, ja mindre nødvendig end Fode-Tvetten, at det indvortes Lys skal forklare Guds Ord, at Guds Ord er ikkun et Begyndelses-Middel for at komme til det indvortes Lys, at Christi Rettfærdighed ikke os tilregnes, men vi, ved Christum i os, selv skal overvinde all Synd og før ikke blive salige, at naar det ikke skeer i dette Liv, saa skal den Reenselse skee efter Døden, at de Fordømte blive alle salige, at Lære-Embedet, som en á parte Stand i Guds Kirke, er Babels Kiendemærke, at alle Christne, som ere sterke nok og grundede, ere selv Lærere, at all Orden og udvortes Skik i Religionen er pavelig Tyrannie, at Confessionen, Symboliske Bøger og Lærdoms Form ere Babels Stytter og Samvittigheds Tvang, at Øvrigheds Herredømme er imod det Nye Testamentes Friehed og et Aag, mand vel maae bære og sukke under, saa længe det ikke anderledes kand være, men at de meene, det snart skal afkastes, at de vente, og mange af dem synes, at det er ikke langt borte, og ved den Friehed, de har, synes, at Tiden snart nærmer sig, at alle Kirker, alt Læreembede, all Øvrighed, all Forskiel paa Stænder, det er, som de forstaae det, alt Babel snart skal ophøre, og de hellige, det er Separatisterne

alleene (thi alle andre, som bekiende sig til nogen viss Kirke og Orden, hvor gudfrygtige de ere, de ere Babels Hykkere, eller og de ere vel gode, men blinde Siele, som Øinene ikke ere opladte paa) snart skal kaste det Aag af sig, og alleene regiere paa Jorden. Med eet Ord: At Separatister, saa uvisse og ustadige de selv ere i deres Lærdom, saa lidt de ville være forbundne til nogen viss Lærdom, men troe hvad dem synes godt, ere dog (naar de i en samlet Masse betragtes) en Samling af alt det Kietterie, der har været fra det Nye Testaments Begyndelse, og at de, alt meere og meere, ville opvarme alle forlængst døde Kietterier, alt under Navn af Samvittigheds Frihed, og ved at profitere af den i sig selv saa billige og christelige Tolerance, hvilken dog nødvendig til Kirkens Sikkerhed og Roelighed bør have sine Grendser, og altsaa at Separatisterne i den Hemmelighed og Stillehed, de nu har, ere baade for den Evangeliske Kirke de farligste Fiender, og for Staten vel ikke nu saa farlige, som de vilde blive, naar de i saadan Roelighed fik rodfæstede sig og bleve saa sterke, som de tænke at blive. Og de kand, hvis ikke Indseende skeer, blive sterke nok, om ikke saa lige af saadanne, som i Hiertets Grund og bona fide ere Separatister, saa dog af dem, som for den utvungne Frihed, ikke at have med Kirke, Præst og sligt Bryderie at giøre, vilde slaae sig til deres Parti, eller, i det mindste, profitere af det Navn Separatist; thi det er gandske vist, at de grove Separatister, som denne Autor, har de samme Principia som Carolstad, Munster og den sidstes Anhang, og derfor kand frygtes, at de og, naar de fik Fremgang, vilde falde til de samme Excesser og gevaltsomme Midler.

Skulde nu et Skrift skrives til at refute disse Vildfarelser, som nu ere mældede, og de ikke uden Grund kand holdes mistænkte for, Een mere, en Anden mindre, skjønt de ikke letteligen, uden anden Anstalt giøres, skal ville tilstaae det, saa var et saadant Skrift ikke andet, end at opvarme det, som tusinde Gange er skrevet og i tusinde

Skrifter mod andre Kiettere noksom er refuteret, og udaf tusinde andre Bøger, skrevne mod Papister, Anabaptister, Enthusiaster, Böhmmister, Perfectionister, Dippel og alle Kiettere, at samle igien en nye Bog imod Separatister, det er, et nyt, stort, vittløftigt Strid-Skrift til slett ikke ringeste Nytte for Separatister, men til nye Anledning og Stridighed i vor egen Kirke.

Thi naar et saadant Skrift blev atter skrevet, stort eller lidet, vel eller ilde, de gamle Argumenter, hvormed vi tusinde Gange har forsvaret vor Lærdom, paa nye repeterede eller støbte i en nye Form, formedelst disse nye Modstandere, der ere ligesom Samsons Ræve adspredte med Hovederne, har selv ingen viss Lærdom, ikkun sammenbundne med den Hale, at vor Kirke er Babel, vor Lærdom er falsk, saa forsikkrer jeg allerunderdanigst Deres Kongelig Majestet efter det lidet Begreb, som Gud har givet mig, at intet mindre dermed blev naaed, end det, som Deres Kongelig Majestet saa gudeligen og allernaadigst intenderer, nemlig Separatisternes Overbeviisning og Tilbageledelse til Kirkens Skiød, ja at til det Maal at naae, intet ubequemmere Middel kan bruges end slige Skrifter; thi det bliver aldrig læst af nogen Separatist, baade fordi, desværre, de mange Strid-Skrifter og Disputer og Forkiættelser i vor Kirke, har forvoldet os denne Ulykke, og gjort vor Kirke først forhadet og anseet som secterisk, hvoraf er siden fuldt Separatismus, dernæst ere de Slags Folk, endog de ringeste blandt dem, saa indtagne af Præjudice mod vores Lærere, at de med Foragt og Moeqverie ansee alt det, som siges eller skrives til vor Kirkes Forsvar, at naar de ikkun merke, at det er skrevet dertil, saa har de nok, saa hedder det, at mand vil smykke Babel. De holder det for Tids Spilde, ja for Synd, at læse eller høre, hvad Babel vil forsvare sig med, de ansee det ikkun, hvor kierligt det og blev skrevet, for de Geistliges Konstgreb, som de vilde tale for deres Bug og for deres Baal, som de tiene, og for Strikker, som mand vil fange dem

med, og derfor ikke læse det. De læse ingen Skrifter, uden enten de høie mystiske og Böhmiske, som har forført dem, eller slige, som ere skrevne mod vor Kirke for at styrke dem, som og denne Autor siger, og er i Extracten indført under Pag: 906. Derfor alt det, som er skrevet mod dem, baade herinde og andetsteds, er jeg viss paa aldrig at være læst af dem, thi til saadanne Skrifter gjøre de ikke andet, end enten med en kierlig Smil mocqvere sig over, eller af christen Kierlighed bejamre vores Blindhed, at vi ikke veed bedre, og at vi vil bemøie os med saa forgieves Arbeide, eller og de med en hellig Forundring beklage vort Hykklerie, at vi endnu vil, for vor Bugs Skyld, forsvare saadanne Ting, som de ikke kand troe os eenfoldige nok til at holde for Sandhed. Jeg har selv forsøgt det med een, som mocqverte sig over de nye bygte Kirker i Kiøbenhavn og beklagede det Afguderie, som vi dermed gjøre, og den unyttige Bekostning, som derved spildes; da jeg, efter lang Samtale om den Sag, bad ham læse den Tale ved Vor Frue Kirkes Indvielse, og deraf see, om vi tillægge Kirkerne nogen Slags Hellighed eller har ringeste Superstition derved. Jeg forærede ham Bogen, men hand vilde virkeligen ikke tage imod den og sagde reent ud, at han læste den dog ikke, at han vel vidste forud, jeg havde Gaver til at gjøre en Ting specieus og plausibel, som dog i sig selv var intet.

Men, Allernaadigste Konge! naar nu et saadant Skrift imod deres Vildfarelser (hvilke dog først ved Undersøgning maae være bekiendte, og af dem tilstaaede at være deres Lærdom) skulde skrives, det jeg ikke holder mueligt at kunde gøres i Korthed, thi det var fast alle vores Religions Puncter paa nye at forsvare, og det, som tusinde Gange i alle Sprog er skrevet, at repetere, naar og af saadant Skrift, som maatte i Trykken udgaae, om det for Separatisterne kunde blive bekiendt, kunde ventes den aller-ringeste Nytte til Separatisternes Overbeviisning, hvilket jeg ikke kand haabe af forbemældte Aarsager, men at det

meget meere vil forvolde Uroe og af Fremmede, udenlands fra, besvares, igiennemhegles og paa deres Maade refuteres, saa vilde dog Deres Kongelig Majestet udi allernaadigst Mildhed lade mig allerunderdanigst forestille, at jeg til et saadant Skrift at forfærdige er allermindst beqvem og skikket af mange Aarsager.

(1) At til et saadant Skrift at samle, og i god Orden at fremsætte, udfordres ikke alleeneste Tid til overs, men og Roelighed at kunde meditere, og om ikke paa een Tid, saa dog noget bestandig henge derudi, uden at interrumpes med andre Distractioner, hvilket jeg ikke er saa lykkelig at kunde have, der ikke har nogen Time for mig selv, ja fast aldrig noget Qvarteer kan blive ved een Ting, men ved utallig Overløb, Forespørseler, Brevers Besvarelser i Embedet, Klager og Ordres, Regnskaber, publique Pengesager, alle Bagateller ved Fattiges Væsen og utallige andre Ting, maae stedse fra Morgen til Aften gaae fra det eene til det andet, saa at naar jeg enten til en Prædiken, Ordination, eller slige geistlige Forretninger, behøver nogen Roelighed og Meditation, maae jeg enten dertil bruge Natten eller og rømme mit Huus og søge Roelighed andensteds, som jeg og til disse forommældte Skrifter at læse ei har fundet anden Tid end paa min Reise i Vognen og i Natteherbergerne.

(2) At jeg til Strid-Skrifter og Kietterier at refutere har aldeeles intet Talent og fast for dem at læse har en Afskye. (3) Hvorfor jeg og for Deres Kongelig Majestet, da dette Embede blev mig paalagt, har selv bekiendt den hos mig findende Mangel paa dertil udfordrende Lærdom og Capacitet, som den, der har beflittet mig paa at kiende mig selv, og holder det baade for Gud og Øvrigheden uforsvarligt at give sig ud for det, mand ei kand præstere, eller befatte sig med noget, hvorved baade Embede og Person ikkun exponeres Vanære.

(4) At saadant Skrift at forfærdige, Kietterier at igiendrive med Skrifter, Religions Puncter mod Modstandere

skriftligen at forsvare, er egentligen og fornemmeligen Facultatis Theologicæ Sag og Embede, for hvilket Deres Kongelig Majestet, ved min allernaadigste Vocation, har dispenseret mig, og uden hvilken Dispensation jeg ikke dette Embede havde kundet paatage. (5) At jeg i en eller anden Punct, som imellem os og Separatisterne kand ventileres ogsaa maaske kan have min egen Meening, som ikke vilde staae alle vores Theologis an, hvortil jeg lige-saa vel haaber at have Samvittigheds Frihed som andre, skjønt jeg ikke gjør Tilhængere eller lærer den offentligen for Kirkens Roeligheds Skyld, men dog i saadant Skrift maatte yttre, og umueligen kunde skrive imod det, jeg anderledes var overbeviist om, hvilket da vilde forvolde større Uroe, nye Allarm og Strid-Skrifter, men slett intet vindes derved paa Separatisternes Side.

(6) At hvem der og skulde skrive mod Separatisterne og skrive oprigtig, som for Gud, hand kunde ikke andet end tilstaae dem, at jo ved Mangel paa rett Kirke-Disciplin og paa tienlige Middel til at exequere Kirkens Rett ved de Ubodfærdiges Udelukkelse fra Nadveren, vores Skrifte-Stol og Sacramentet ligger under en u-imodsigelig Misbrug, som efter Menighedernes Tilstand, i vore Tider, ei kand udfindes Middel til at remedere uden at gjøre Ondt verre, og vi derfor holde for, at den Misbrug, under Guds Langmodighed, heller maa tolereres, og vi som Guds Tienere med Væmodighed og Sukken maa skikke os derudi, heller end sønderrive Kirkens og Fredens Baand. Hvilken Tilstaaelse mange i vor Kirke vil ærgre sig over, men Separatisterne det med Glæde vilde arripere, som et Argument til at forsvare deres Separation, og dog ikke derfor antage de øvrige Ting. som vare dem imod.

Saa jeg derfor, efter det ringe Begreb og Indseende, Gud har givet mig, og efter de Omstændigheder, som nu ere anførte, ikke kan holde det entet giørligt eller nyttigt eller raadeligt paa den Maade ved Strids Skrifter at læge

det Saar, som deres Fraskillelse har gjort Guds Kirke og befrygteligen endnu meere vil gjøre.

Men som Separatister ere deels saadanne, der ikkun søge at skiule og holde forborget, hvad de egentligen mod vor Kirke føre for Anslag og vente at udrette, deels saadanne, som uden at bekymre sig meget, om Lærdommen enten hos os eller hos dem er reentest og best, ikkun søge under Separatist-Navnet at være frie for Kirkens og Lære-Embedets Tilsyn og Tiltale, saa holder jeg for, at videre Skade af dem paa anden Maade, dog uden nogen egentlig Samvittigheds Tvang, maa søges at hemmes, nemlig, at Tolerance dem forvisses, men i sin Orden: Ingen tvinges til at blive i vor Religion, men at de, som før har bekiendt sig til den, skal mælde sig, give deres Separation tilkiende og Aarsagen dertil; gjøre Rede for deres Lærdom og Bekiendelse, paa det at Landets Regenter i det mindste kan vide, hvad det er for Slags Folk, hand har i sit Land, og hvad Slags Lærdom de føre, om der er noget, som er farligt for Statens og Kirkens Roelighed, og paa det Kirken, dens Fosterfader og dens Lærere kand viide, hvem der ere Kirkens Lemmer eller ikke. Thi saa vidt maae dog ikke Tolerance gaae, at hverken Regieringen eller Kirken skal viide, hvad Slags Folk eller Lærdom den har i sit Skiød og i sin Schütz, at da, naar først viides, hvem og hvor de ere, og hvad de egentligen lære, der da kand sees, om de kand enten vindes eller tolereres, og hvordan; og da dem foresættes Grændser, saa de ikke skal udbrede sig, gjøre Tilhængere, forføre deres Tieneste-Folk og andre ved at tale ilde om Kirke-Tienesten og Lære-Embedet, og da allernaadigst decideres, hvorvidt Lovens 2 Bogs 1 Cap. og 6 Bogs 1 Cap. og andre Forordninger, skal gielde dem, eller de dispenseres for, saa og, skjønt de nyde Samvittigheds Frihed, borgerlig Næring og Øvrigheds Beskiermelse, om dennem vel kand betroes Embeder, Privilegier, Æres Grader og andre Exemptioner, saa og, om de ikke bør bære alle Onera ligesaavel som Kirkens rette Lemmer,

paa det, at det ei skal synes, at de have det bedre og lettere end Kirkens rette Børn, og paa det den Avantage ikke skulde lokke andre til at holde sig til deres Partie.

Men disse mine eenfoldige og maaeskee u-nyttige Tanker understaaer jeg mig ikke her allerunderdanigst at anføre vittløfteligere, efterdi Deres Kongelig Majestet har allernaadigst befalet General-Kirke-Inspectionen derom at give deres allerunderdanigste Betænkning, hvor den Sag collegialiter kan overlægges, og jeg der, tilligemed andre, nærmere forklare mit allerunderdanigste Forslag og det Deres Kongelig Majestets allernaadigste Gotfindende underkaste.

Deres Kongelige Majestets
allerund. Arfve Undersaat
og allerringeste Tiener
P. Hersleb.

Kiøb. d. 22 November 1740.

Fra en lidt senere Tid er der bevaret følgende mærkværdige Udtalelse i Anledning af Herslebs Erklæring. Det er Sekretæren i Missionskollegiet (senere Medlem af samme) Erik Johan Jessen — en Holstener af Fødsel, vistnok i sin Tid fremdraget af A. Hojer — som 14. Aug. 1743 skriver til Biskop Hersleb:

»Jeg har gennemlæst Deres højædle Højærværdigheds Betænkning om Separatismo og finder den, saa vel som det Consilium med den projecterte Forordning¹⁾, saa fortræffelig ut nil supra. Dette alene ønsker jeg af mit inderste Hjerte, at den indvortes Religion maa plat separeres fra Staten; thi de ere toto coelo differente, har intet med hinanden at bestille, og Religion kan i hver Stat være hvilken det skal være, uden at nogen af Delene kommer i Collision sammen. Plura coram«. — Kan det tænkes, at Hersleb har delt denne Anskuelse?

Samme Jessen havde i Sept. 1740, da Konventikel-

¹⁾ Sigter til de senere Forhandlinger i Kirkekollegiet om Forholdsregler mod Separatismen

forordningen var til Behandling i Kollegiet, skrevet til Hersleb:

»Deres højædle Højærværdighed sendes herved allerdymygst den resolverte Forestilling om fanatiske Bøgers Indførsel¹⁾, saa og en Udkast til en Forordning om Conventicler, som Hans Excellents har befalet mig, efter Hs. Højærværdighed Hr. Bluhmes Udkast²⁾, at forfatte. Jeg veed nok, at min Udkast inte duer noget, og at Slutningen saa godt som contradicerer Begyndelsen. Men jeg er øm over Indholden og den hele Materie. Conventicler burde afskaffes. Men at autorisere dem tillige i samme Skrift og at tillade noget, der Fornuften og Skriften allerede befaler, er noget, jeg ej kan finde mig i. Dog det er ikke min Sag. Jeg har gjort efter Befaling, og ønskede gjerne, at Deres højædle Højærværdighed maatte behage at smelte Forordningen ganske om. Jeg vilde selv haft den Ære at opvarte Deres Højærværdighed, men tør ikke incommodere Dem, siden De har Besøgelse³⁾).

At Hersleb ikke har indladt sig paa »at smelte Forordningen ganske om«, fremgaar af selve Frd. af 14. Jan. 1741. Efter den Stilling, som Holstein havde indtaget til Bluhmes Udkast (s. K. S. 5. R., II, 329), har Hersleb vistnok anset det for klogest at indskrænke sig til mindre Ændringer og Tillæg i det af Jessen bearbejdede Udkast.

¹⁾ Se ndfr. S. 495.

²⁾ Findes trykt i K. S. 5. R. II., 324—9.

³⁾ De to her meddelte mærkelige Breve fra Jessen til Hersleb findes i Landaarkivet i Kbhvn. blandt »Indkomne Sager til Bispnen i hans Egenskab som Medlem af Gen. K. Insp. Koll.« (Heibergs Afskr.). Som man ser, trænger den i K. S. 5. R. II, 323 anførte Sætning: »Biskop Hersleb har forfattet »Originalkoncepten til Frd. af 13. Jan. 1741«, til Ændring, da Forordningens Genesis har været følgende: 1. Bluhme, 2. Holstein, 3. Jessen, 4. Hersleb (og andre Medlemmer af Kollegiet), 5. Holstein. Ved »Originalkoncepten« maa da vel forstaas Jessens Bearbejdelse af Bluhmes (af Holstein rettede) første Udkast.

4. Fortegnelse over Separatister i Kjøbenhavn.

I Reskriptet af 22. April 1740 (s. foran S. 470 f.) havde Kongen æsket Kirkekollegiets Udtalelse om, hvilken Fremgangsmaade der var at følge for at standse den separatistiske Bevægelse. Til Vejledning ved Besvarelsen af dette Spørgsmaal havde Kollegiet faaet de danske og tyske Theologers Erklæringer til Gjennemlæsning. I den Anledning gjorde Kollegiet d. 15. Sept. 1740 Indstilling til Kongen om Forholdsregler mod Udbredelsen af Bøger, der fremmede Separatisme og Fanaticisme, hvilken vandt Kongens Bifald og udgik som kgl. Reskript af 23. Sept. s. A.¹⁾. Efter at Herslebs foranstaaende Erklæring var indsendt, vedtog Kollegiet, ved Forespørgsel hos alle Præster i Kjøbenhavn, at skaffe sig nøjagtigst mulig Oplysning om, hvor mange og hvilke Separatister, efter disses forskellige Arter, Hovedstaden rummede, for siden at bygge sin Betænkning paa de saaledes indhentede Oplysninger. I den Anledning gav Hersleb Præsterne den fornødne Anvisning til »i Stilhed og uden Bruit« at skaffe de ønskede Oplysninger. Noget juridisk Ansvar for Angivelsens Rigtighed skulde ikke paa-hvile vedkommende Præst, saa han kunde udtale sig med al Frihed²⁾.

Medens dette stod paa, forefaldt i Kollegiet en Drøftelse af Sagen, under hvilken Medlemmerne afgang følgende skriftlige Erklæringer³⁾:

¹⁾ Kollegiets Kopibog og Sjæll. Tegn. LXXI, Nr. 534. K. S. 5. R. II, 323.

²⁾ Biskop Herslebs Anvisning for Præsterne findes trykt i Kh. Saml. 4. R. I, 695—6.

³⁾ Orig. i Rigsark. G. K. I. Koll.s Sager Nr. 12. Overskriften og den Opfordring, hvormed der begyndes, skyldes Kollegiets Sekretær. Derefter have Medlemmerne af Kollegiet udtalt sig fra neden i Rangen og opad. Kollegiets Præses, J. L. Holstein, plejede ikke at afgive noget Votum i de forefaldende Sager, vistnok fordi disse ofte senere indkom til Conseilet, hvori han havde Sæde, og hvor hans Stemme sædvanlig var den afgjørende.

Betænkninger om Separatismo.

Efter seeneste Aftale udi Collegio indstilles underdanigst, om enhver af Membris Collegii maatte ville behage sine Tanker om denne Materie apart at opsætte.

Udi Collegio [er] sidste Gang aftalet, at Bispen maatte tilskrifve Ministerium Hafniense om at faa Notice om Separatisternes Tal og Beskaffenhed, hvilket og er skeet. Førrend dette nu indkommer, kand mand ikke opsette noget i denne Materie, men det faar dermed beroe indtil videre, og om mand engang skal opsette noget, ønskede ieg, at der først blef givet en nøye extract af Theologorum indkomne Betænkninger; thi hvad mig angaar, da kan ieg med Sandhed sige, at ieg ikke veed, hvad Tid ieg skulle faa fra mine andre Forrætninger til ai læse saa mange vidtløftige Ting igiennem.

M. Hviid.

Gott muss selbst Licht geben in dieser dunkeln Sache, solches Licht wird uns nach und nach aufgehen, wan wir erstlich, wie verabredet worden, mehr und mehr erfahren werden, welche Separatisten wir im Lande haben, wie so wohl mit ihren dogmatibus als Aufführung beschaffen. Denn wohl nicht möglich unsere consilia indiscriminatim gegen das gantze corpus der Separatisten zu richten und sie alle über einen Kam zu schehren, sondern so zu urtheilen, wie wir sie finden; auch muss unser Auge wohl nicht so sehr auff die Separatisten überhaupt als auff diejenige gerichtet seyn, die wir im Lande haben. Daher man selbige mit ihren placitis etwas näher aufzusuchen hat, ehe man nähere consilia von ihnen fasset.

Copenhagen den 12. Dec. 1740.

J. B. Bluhme.

Endskiønt jeg hiertelig ønsker, at Collegium een gang maatte tage et vist Conclusum udi den betænelige Sag om de meere og meere udi Kongens Riger og Lande sig yltrende grove og forhærdede Separatister, saa meener jeg

dog med Herr Consistorial-Raad Hviid, at det ey kand skee, førend Hans Høiærværdighed Biskopen haver faaet den begiærte Efterretning fra Ministerio Hafniensi om Separatisternes Tal og Beskaffenhed her i Kiøbenhavn. — Ellers er jeg og eenig med Hans Høiærværdighed Herr Bluhme, at Vi har største Aarsag i denne vigtige deliberation at udbede Os af Gud den Allerhøyeste Forstands oplyste Øyen, at Vi paa den eene Side kan have en billig Medlidenhed med een Deel redelige Siæle, som af en Slags Samvittigheds Scrupel, i Henseende til Christendommens almindelige Forfald og Lærernes Skiødesløshed, eller og af anden Fristelse, paa en Tid lang have separeret sig, indtil de ved retsindige Præsters Ledsagelse kand overvinde saadanne Fristelser og bedre vorde oplyst, dog imidlertid holde sig retiré, og fører et Christelig Liv og Levnet. Derimod paa den anden Side lade Os være angelegen at tage fornødne Precautioner imod de andre, som dumdristeligen sette sig imod Vor Evangeliske Kirke, tale ilde om den, og indiscriminativ om hele Geistligheden, og giøre sig en Ære deraf offentlig at foragte Vor Gudstieneste, de hellige Sacramenter og de fornemste Grund-Sandheder af Vores Religion. Disse ere saa meget farligere, som de antage et Gudfrygtigheds Skin, og under samme Masque forsømme ingen Leilighed til at bringe andre til deres Tanker, da dog de fleste af dem ere langt fra ikke saaledes, som de udvortes synes at være, leve dissolut og epicurisk, og have flere Udyder hos sig end de, fra hvilke de sig separere.

Gud give Os da Viisdom og Forstand, uden Persons Anseelse og uden Præoccupation at handle i denne Sag! Og som jeg billig bør at bekiende, at jeg er den af Collegio, hvis Indsigt i saadanne Ting, som ere altioris Indaginis, er allermeest borneret, saa glæder jeg mig forud, og har den visse Tilliid til de Herrer Theologos, at de, som oplyste i Herren, baner Veyen saaledes for mig, at

jeg af dem kand tage den Kundskab og den Viisdom, som jeg savner!

Kiøbenhavn d. 13de Decembr. 1740.

C. v. Stöcken.

Hans Kongl. Majestets allernaadigste Befaling af 22 Aprilis er, at Wi dend Post, hvad med Separatisterne i Almindelighed kand være at foretage, skal med hinanden ofverveje, og derefter giøre Forestilling. Dertil har Hans Majestet communiceret os adskillige Theologorum Betenchninger, hvilche at igiennemgaae Wi har haft 8 Maaneders Tid. Qvæstio er iche Theologica om deres errores og conviction, men mere politica eller Theologica-politica, hvad med dem skal anfaanges; dend er og iche sendt til Theologorum Betenchning; thi dend har Hans Majestet communiceret os, men til Gen. K. Insp. Ofvervejelse, hvorefter Wi Theologi qva Theologi har iche dermed at giøre, men qva Gen.-Inspectores tillige med de andre. Paa min Side skulle for længst og skal endnu altid mine Tancher fremsættis, naar de andre Gen. K. Inspectores gifve Deris.

Kiøb. d. 13de Decb. 1740.

P. Hersleb.

Indberetningerne fra Præsterne indløb i Løbet af December Maaned, hvorpaa Hersleb til Brug for Kollegiet gjorde et Udtog af dem, som her skal meddeles.

*Udtog af Præsternes Anmeldelser om Separatister udi
Kjøbenhavn.*

Vor Frue Sogn:

Der kjender Præsterne ingen; der er vel 2 a 3 enfoldige og skrøbelige, som afholder sig fra Sacramentet, men derhos søger Kirken og ere altsaa ikke Separatister.

Petri Sogn:

En Skomager i Fiolstrædet, Sauer; hans Kone lader sig betjene, naar hun skal i Barselseng; derimellem tør

hun ikke for hendes Mand. Naar hans Børn skal døbes, har Præsten stor Strid med ham; han er og meget grov i at tale imod vor Kirke.

Prehn¹⁾ og hans 2de Brødre; hos dem er rendezvous for Separatister; de og Preuss skaffe de Andre Bøger; taler ilde om Lære-Embedet; dog skal de iblandt søge Waisenhusets Kirke; den enes Hustru skal og nu og da søge Kirken. Den yngste af disse Brødre underviser de kongl. Pager i at ritze.

En Skomager, Hans Henrik Hagen, imellem Klædeboderne og Vimmelskafte, har med sin Datter separeret sig; men som de derhos ere fromme og ydmyge, saa have Haab om dem²⁾.

Ole Müller, forhen Laqvai hos Grev Reuss, var [en] meget smuk og god Christen, men ved Omgang med Separatister har ladet sig ganske afvende.

Stephanus Lager, en Tømmermands-Svend af Profession, men har qviteret den og gjør nu Snustobak hos en Separatist Cruse³⁾, og siden har med Hustrue ganske separeret sig; han lever bellers ilde med sin Hustrue, er haard, gjerrig, jager hende ofte fra sig til Moderen, en Enke ved Navn Zinglier, som altid har været separeret.

Ellers ere mange, som gaar til Guds Bord, men af deres Beichte fornemmes, at de har dippelske Principia, og skjønt de hvergang blive underviste og rettede, saa kommer de dog altid igjen paa samme Maade.

En ved Navn Andreas, Snedker af Profession, men nu hos Prehn i Huset, er nylig kommet paa rette Vej, og siger selv, at han derved er bleven overbevist, fordi han ved Omgang med Separatister har mærket, at de vel separere sig fra Sacrament og Kirke, men ikke fra Verden, Vellyst, Laster og Forfængelighed.

¹⁾ Se Weilbach, Nyt dansk Kunstner-Lexicon II, 270.

²⁾ Se foran, S. 359. H. H. Hagen sluttede sig senere til Brødremenigheden.

³⁾ Se ndf S. 500 og K. S. 5. R. III, 759 ff.

Trinitatis Sogn:

Peder Andersen, Vintapper, Enkemand, har været Separatist, fra den Tid Spangenberg kom herind, tilforn hidsig og haardtaltende, nu mere stille, skal nu og da gaa i Waisenhusets Kirke.

Hammer, Obervisiterer, i Frederiksborggaden, tillige med Hustru.

Niels Cruse i Adelgaden har længe været Separatist og har tilforn holdt Samlinger med Separatister. Nu siges, at han iblandt søger Waisenhuset; det vides ikke tilvisse, om hans Kone er separeret.

Jesse Hansen, Mynsterskriver, logerer i Landemærket, var Peter Nicolai Holstes Tjener og fra den Tid af separeret, ligesom hans Hustru meget besmittet med aandeligt Hovmod.

Preuss, Boghandler, Separatist, taler dristelig (om ham melder ogsaa Hr. Schreiber og Hr. Rohne, at han er den skadeligste; han har for et Aar siden pro forma lejet en Stol i den tyske Kirke, men kommer der fast aldrig, og er derhos meget vellystig).

En Student hos Peder Andersen; har før været Præceptor paa Waisenhuset.

Peder Andersens Broder, Vintappersvend hos Broderen, kaldes og for Separatist.

Bryggeren i de ny Boder, Blok, med hans Kone ere og paa Afveje.

WiinbiERG, i lille Kjøbmagergade, Snedker, ugift, holder Svende, gaar iblandt i Waisenhuset.

Hørner¹⁾, en Skilderer i samme Hus, Svensk, gift, men vides ikke, om hans Hustru er Separatist, thi hun har før søgt tyske Kirke (om ham melder og Hr. Rohne, at han maatte for nogle Aar vige af Byen, fordi han havde indtaget de svenske Separatister, men har igjen for et Aars

¹⁾ Se foran S. 245. Weilbach, Nyt d. Kunstnerlex. I, 473.

Tid indfundet sig, og har nylig ladet et Barn døbe i tyske Kirke).

En Murmester-Kone i Gothersgade har separeret sig; Manden er ikke Separatist, men meget ugudelig.

Der skal logere hist og her i Sognet adskillige, som holdes for Separatister; men kjendes ikke hverken af Navn eller Væsen. I et Hus i Landemærket skal efter Sigende 5 separatistiske Piger samle sig med nogle Mandfolk; men Vished og Sammenhæng vides ikke.

Hellig Geistes Sogn:

Peter Brandt [Thehandler] i Vimmelskaftet, baade Mand og Hustru, Mossins Datter, har separeret sig for 7 a 8 Aar siden. Giver dog deres Offer rigtig.

Thomas Rhode, Vinhandler paa Kjøbmagergade, baade Mand og Hustru, ellers ligesom de forrige.

Andreas Fry, Grosserer med Kornvarer, ugift, vides ikke, om han er Separatist, Indifferentist [eller] Naturalist, men er vist, at han ikke kommer til Kirke eller Sacrament.

Andreas Brems, en Skrædder i Magstrædet, baade Mand og Kone; han er meget bitter og arrig mod vor Kirke og Læreembede. Hans Broder, Søren Brems, har nylig klaget, at han har villet afholde ham fra at lade hans Barn døbe, og da det skete, blev han meget fortørnet; ligesaa har han holdt ilde Hus med sin Søster, en Handskemager-Enke, fordi hun ikke vilde lade sig overtale at forlade vor Kirke¹).

Lars Klarup, Snedker, hvis Barn blev nylig døbt efter kongelig Ordre, da han viste stor Modvillighed og utrolig Dristighed, kaldte Daaben et Lotteri, tog et Papir op af Lommen, da Forretningen skulde gaa an, og læste deraf en Protestation, vilde ikke tillade nogen anden at tage Barnet, men holdt det selv. Moderen vilde heller ikke holde det til Daaben. Da Præsten kom til Spørgsmaalet, sagde Faderen: Lad Barnet svare, om det kan; se, om I

¹) Se foran, S. 115.

faar noget Svar. Han er en bitter Fjende og giftig Spotter, men er nu flyttet ind i Nicolai Sogn. Der tvivles ikke paa, at der er mange flere Separatister i Sognet, men kjendes ikke af Præsterne.

Nicolai Sogn:

Der er mange i Sognet, som aldrig komme til Kirke; men kan ej vides, om de ere Separatister, eller de søge tyske, Garnisons, Slottets [eller] Waisenhusets Kirke.

En Skrædder Spleth¹⁾ i Regnegaden er Separatist, men siges nu ikke mere at være i det Sogn.

[Simon] Bølle, den Skrædder, som heller vilde emigrere end lade sit Barn døbe. Nogle mener, at han er kommen her igjen²⁾. (Mag. Kaashølle siger, at det er ganske vist, at han ikkun var borte faa Uger, og at han skal være her igjen).

Vies, skal og være flyttet ud af Sognet.

Studiosus Støfring³⁾ kaldes for Separatist og siges at være i Preusses Bogtrykkeri.

Jens West⁴⁾ paa Amager-Torv holdes for Separatist; skal for nogle Aar siden være gaaet til Guds Bord i Wernigerode. Hans Hustru døde for kort siden.

Bremerholms Sogn:

Johannes Olsen, en af Kongens Drejere, tilligemed sin Hustru. Manden ellers en god, ærlig Mand og har god Kundskab; Hustruen mere vankundig.

Johan Adam, en Kunstner paa Model-Kammeret, er gift, men Konen søger Kirke og Altergang.

Christian Petersen, Tømmermand, og Hustru.

David, en Tømmermand paa Holmen [er stille].

En Skriverkarl ved Holmen, hos Bruun, hvis Navn ikke mindes [item stille].

Alle disse ere Separatister, dog, saa vidt vides, holder

¹⁾ Jacob A. Splitt, se foran, S. 360, 435.

²⁾ Se foran, S. 464 ff.

³⁾ Se foran, S. 360, Not. Kh. Saml. 3. R. I. 383.

⁴⁾ Se foran, S. 436.

sig stille, ikkun ved given Lejlighed, nu og da, kan tale et kættersk Ord.

En brændemærket og kagstrøgen Skriverkarl, Martens, forbigaas, saasom ham er forbudt Pen og Blæk og betaget al Communication.

En Tømmermand, Hans Nielsen, og en Matros, Niels Pedersen, gaar ikke til Alters, men dog søger Kirken.

Flere vides ikke; andre har vendt tilbage til Kirkens Samfund; andre ere bortrejste.

Christianshavns Sogn:

Jens Jespersen Ruus, Skomager, og Hustru har i 4 Aar aldeles sig separeret, som vil nu vende tilbage.

Johan Krag, Snedker, gaar vel iblandt til Kirke, men ikke til Guds Bords.

Frantz Fellermand, Glarmester, lader sig vel overtale en Gang om Aaret at gaa til Guds Bord, men hverken han eller Hustru vil hellers søge Kirken.

Der er vel mange flere, som ikke søger denne Kirke, men foregiver at holde sig til andre Kirker; om saa er, kan Præsterne ikke vide.

Saa vidt extraheret af de indkomne Relationer fra Præsterne, af hvilke de fleste ikke tvivler, at der jo er langt flere, som de ikke veed, siden der boer saa mange i deres Sogne, som giver for, at de søger tyske og andre Kirker.

Kløbenhavn den 3 Januarii 1741.

P. Hersleb.

Da Kirkekollegiet senere ønskede ny Indberetninger fra Præsterne, udsendte Biskop Hersleb 26. Okt. 1742 paa ny Opfordring til dem om at meddele, hvad de siden sidst havde erfaret om Separatister i deres Sogne. Nogle af Præsternes Indberetninger er bevarede¹⁾, hvoriblandt følgende:

¹⁾ Ligesom Biskop Herslebs ovf. meddelte Indberetning blandt Kirkekollegiets Sager, Nr. 12.

Om Separatister i Helligøjstes Sogn.

Efter nogle Bemærkninger om de i forrige Indberetning nævnte Separatister fortsætter Præsten E. Kaasbøll saaledes:

End ydermere haver ieg at andrage, at siden den Tid haver ieg erfaret, at der opholder sig langt flere Separatister i Hell: G: Meenighed, af hvilke disse efterfølgende ere de besynderligste, som ieg endnu til dato har kundet faa nogen rigtig Kundskab om:

1. Ole Larsen, Skomager, der haver Familie, og nu boer i Knabroestrædet, men tilforn har boet i samme Sogn udj Skindergaden. Medens han der boede, haver ieg i dette Foraar begivet mig hen til hands Huus en Søndag Efttermiddag midt under Aftensang, da ieg der fandt en heel Forsamling af Separatister, nogle og tyve Personner i Tallet af begge Kiøn, udi hvilken Forsamling den bekiendte Simon Bølle var saasom Ældste og Formand; og som ieg da gav mig i Samtale med dem om deris Vildfarelser og Fraskillelse fra den offentlige Gudstieneste i Meenigheden, saa motte ieg høre mange bittre Ord af dem, at de ey allene høyligen lastede Lære-Embedet, men endog vor gandske Kirke og alt det saa kaldede kirkelige Væsen. Item at de ikke holdte sig forbundne at adlyde Kongens eller Øvrighedens Befalninger i noget, som angaar Religionen og Guds Dørkelse. Item at de i stæden for Alterens Sacramente hafde givet sig selv en egen Nadvere, som de holdte iblandt dem selv med at uddeele Brød og Viin til huer andre til Christi Ihukommelse og til indbyrdes Kiærligheds Opmuntring. Item at de hafde selv copuleret et par unge Folk, eller, effter deris Tale-maade, givet dem Forlov at leve tilsammen som Egte-folk, under det Paa-skud, at de vare deris Forsamlings egne Børn, og derfor hafde Forsamlingen Magt og Rætt at give dem denne Tilladelse. Hvilket altsammen med hvad siden passerede udj den Samtale, ieg tilforne haver andraget baade mundtlig og skriftlig til min foresatte H. Biskop.

2. Anders Pedersen, Uhrmager, som haver Familie, er en arrig og bitter Separatist, som søger at gjøre sig Tilhængere og holder Forsamlinger, med hannem haver ieg haft Samtale af den Anledning, at hand i denne Sommer ikke vilde lade et sit Barn døbe, og ihvormeget ieg end søgte at oplyse og overbeviise ham af Guds [Ord] med al Kiærlighed og Sagtmodighed, saa hialp det dog slet intet, thi han var stiv, trotzig og arrig i hands Tale og Gien-svar, hvilket ieg og strax androeg for H. Biskoppen; men Barnet døde siden uden Daab. Ydermere maa ieg berette om denne Mand, at da han boede i Knabroe-strædet hos en Smed ved navn Albret Larsen, søgte han at forføre en af hans Svenne ved navn Ole Jespersen, hvilken hand saaledes forvirrede ved sin Tale, at hand gik gandske fra sin Forstand og blev saa rasende, at hand motte bindes og bevogtes Dag og Natt; og omendskiønt hand vel nu har forvundet Raseriet, saa skal hand dog stedse gaa som den, der er taassevuren, og være uduelig til all Gierning. Dernæst beretter og forbemeldte Smed Albret Larsen og hands Hustrue, at medens Anders Pedersen boede til leye hos dem, var der baade aarle og silde et sterkt Indryk hos ham af mange Separatister, som ogsaa der ofte holdte deris Forsamling. Nu til Michels-dag er samme Mand fløttet derfra, og boer nu i Vor Frue Sogn ved Vester Vold lige over for Wartoes Kirkegaard i et nyt huus.

3. Friderich Kamrath, Tobaksskiærer, som haver Familie og boer udj Urtekræmmers Nicolaj Christensens leyeaaning i Knabroestrædet, om hannem veed jeg intet andet, end at hand effter troeværdig Beretning skal være en ram Separatist, og at hand hverken søger Guds Ords Hørelse ey heller Alterens Sacramentes Brug i Hellig G: Meenighed.

4. Johannes Olsen, som haver Familie og sit eget Huuss i Broleggerstrædet; hand skal slet ikke have været til Alters eller i Kirke udi 4 Aar; hos hannem boer An-

ders Brems, som ieg tilforne har gjort bekiendt af meget slette Characterer.

5. Dyrhoff, en enlig Persoen, som tilforn har været Præceptor i Waysenhuuset, hvorfra hand skal være afviist formedelst vrang Lærdom; han logerer nu hos Urtekræmmer Nicolaj Christensen i Knabroestrædet. Hand skal have forført en Mands Datter, som er Dreyere ved Holmen, som i nogen tid har været bortrejst med Dyrhoff, og endskiønt hun er nu kommen tilbage til Forældrene, saa hænger hun dog stedse ved separatistiske Griller; hun med Forælderne boer i samme Huus, hvor Dyrhoff logerer.

6. Peder Jensen, som har Familie, er en af Brandfolkene og boer i Brand-Majorens Kielder i Vimmelskaffet; hand haver vel i dette Aar ladet et Barn døbe og siden et begrave her ved Meenigheden; men hand haver dog ikke i lang Tid søgt enten Kirke- eller Alter-gang som hos os tilforne. Hands meeste Omgang og Fortroelighed er med Separatistiske Folk, og hand haver og været i Forsamling hos den forbemeldte Uhrmager.

7. Christian Wilse og Matthias Wilse ere Brødre og begge har været Studentere. De skal være af det groveste og verste slags Separatister, som allevegne søger at giøre Tilhængere og forføre hvem de kand. Den ene af dem skal opholde sig hos Uhrmageren Anders Pedersen, den anden hos Ole Larsen Skoemager.

Hvad disse Folkes Lærdoms Puncter i stække viis be-treffer, da er det ikke let at faa udforsket, besynderlig for Præsterne, som de allermest har Afskye og skiuler sig for. Men saavidt ieg har kundet erfare af min Samtale med nogle af dem, da ere disse effterfølgende nogle af deris fornemste Vildfarelser:

1. At de laster vor gandske Evangeliske Kirke, som den var gandske forvendt og fordervet baade i Henseende til Lærdommen og Levnet; saa og i Henseende til de hos os brugelige Ceremonier, og alle de Ting, som høre til den offentlige Guds-Dørkelse, hvilket de allesammen holde

for ureent og besmittet Væsen. Og som de skiændeligen kalde vor Kirke med navn af Babel og Sodoma, saa holde de det høynødvendigt, de skal gandske separere sig og gaae ud fra den.

2. At de gandske foragte det beskikkede Lære-Embedet iblant os, ligesom det var ikkun et blot menneskeligt Paa-fund, foregivende, at de, som ere i Lære-Embedet, har ikke Apostoliske Gaver, og som hverken deris Lærdom eller Levnet er Apostolisk, saa har mand ikke Behov at høre eller adlyde dem; men alle Christne ere skikkede til at være Lærere, ligesom de har Gaver til af Gud.

3. At de aldeles forkaster Børne-Daaben og sige, at den har slet ingen Grund i Guds Ord, ey heller nogen Nytte for Børnene.

4. At de nægte og indskrænke den verdslige Øvrigheds Magt, og sige, at den har aldeles ingen Myndighed og Rætt til at anstalte og befale noget, som hører til Religionen og Guds Tieneste.

5. Endelig paastaar de, at de, som skal være i Guds Kirke, de bør alle være reene, hellige og Gudfrygtige Mennisker; men fordi det er ikke saa hos os, derfor ere vi en ond og ureen Hob, som de vil intet have med at gjøre.

Det kand vel være, at der findes baade flere og langt grovere Vildfarelser hos disse Folk, om de vilde udsige alle deris Hiertes Meening; men jeg melder allene disse almindelige og vrang Lærdoms-puncter, som ieg selv har hørt og merket af dem, for at nogenlunde fyldest gjøre den mig paalagte Pligt.

Omendskiønt min Samvittighed vidner med mig for Gud, at intet af dette er skreven af nogen menneskelig Passion eller i nogen kiødelig Hensigt, men blot og bare i enfoldig Sandhed og Oprigtighed, effter mit beste begri-bende og effter nøyeste og troeværdigste Kundskab, som ieg har kundet indhendte paa en stille og forstandig Maade, saa formoder ieg dog effter det forhen gifne gunstige

Løffte, at der ikke kræves af mig noget Ansvar og Beviis angaaende det, som ieg har meldet om disse Personer og Poster, effterdi dette ikke er nogen Angivelse, som er giort af mig selv, men ikkun en Relation, som er krævet til det Høye Collegii Underretning, som Hands Kongl: Maytt. allernaadigst har anbetroet den Generale Tilsyen udi Kirken, hvorudi ieg og alle retsindige Guds Tienere ere pligtige at gaae dem til Haande med al Lydigheds og Hørsommeligheds Beviisning i at give all den Oplysning, som kræves af os, og som vi formaae at give.

Til Sluttning vil ieg ønske og bede af inderste Hierte, at Herren den Almægtige Gud vil forlene de Høye Herrer udi dette Collegio sin Aands og Viisdoms Gaver, ja all Naade og Krafft af det høye, at De maa saaledes sørge for Josephs Skade iblant os, og ynkes over vores Kirkes bløende Saar, at De og maa blive løkkelige til at remedere og læge noget af den giordte Sønder-rivelse, og til at hemme og hindre dette jo meer og meer sig indsnigende og udbredende Separatistiske Onde, saavidt mueligt er, og som Christeligt og rätt eragtes, paa det De af Deris fiid og omhue for Guds Kirkes Gavn og Beste maa finde en god Frugt og Velsignelse baade i Tiden og i Ævigheden.

Kbhfn. d. 13 Novbr. A^o: 1742.

E. Kaasbøll.

*Separatister i Trinitatis Kirkes Meenighed, saavidt som
nu vides.*

At alting kunde have samlet paa eet Papier om Separatisterne i denne Meenighed, saa haver ieg begiæret af Mag: Olrog, at hand til mig skriftlig vilde indgive, hvad hand vidste om Separatisterne i dette Sogn, paa det at ieg samme hans angivende Ord fra Ord kunde anføre. Mag^r Olrogs mig tilskikkede Underretning af 13de Nov. 1742 er da følgende:

Naar ieg tænker mig omkring, er det lidet eller intet,

ieg kand skrive om Separatisterne i vort Sogn, foruden det, ieg indgav effter forrige Anfordring af General Kirke-Inspectionen. Peder Andersøn, Viintapper paa lille Kiøbmagergaden, er siden dend Tid død. Een ung Karl, navnlig Møller, i samme huus, som var een Siæl og eet Hierte med Peder Andersøn, har ieg lært at kiende siden ommeldte Tiid, men befinder at være et meget skikkelig Gemyt, som ieg synes feyler ikke meget, til hand giver Guds Ord Ret. Blok og hans Kone, Bryggerfolck ude imod Østerport, som ieg ikke vidste i mit sidste at skrive for Separatister, merker ieg ikke til, at de hører Guds Ord i vor Kirke, som de dog gjorde før. — Saavidt Mag^r Olrogs egne skriftlige Ord.

Mag^r Brøndlund har sagt mig, at hand har skrevet sit Svar i denne Sag paa det herom til Ministerium omkringskickede Brev.

Angaaende det, som ieg underskrevne kan mælde om Separatisterne i Trinitatis Meenighed, da er det vanskeligt at kunde berette enhver Persons nogenledes nøiagtige og speciele Beskaffenhed, saasom naar mand og om nogen kand faae at høre een eller anden Relation, saa er det dog uvist, hvorvidt slige Relationer ere grundede eller ugrundede, eller sammenblandede af Sandhed eller Usandhed.

Følgende veed ieg nu at mælde, nemlig:

1. Ihenseende til dem, som i mit sidste indgivende om Separatisterne i Trinitatis Meenighed bleve næfnte, da er Peder Andersøn død. Jacob Preuss, Boghandler, er borte fra Kiøbenhafn. Jess Hansen, Mønster Skriver, er flyttet fra Trinitatis Meenighed. Viinberg, en Snidker, og Hørner, en Skildrer, boer paa dend Side af lille Kiøbmagergade, som hører til Vor Frue Sogn, og altsaa henhørende til samme Meenighed.

2. Separatister, som for nærværende tiid findes i Trinitatis Meenighed, kand ieg næfne følgende:

1. Ober-Visiteur Hammer, med sin hustrue, i Fride-riksborg Gaden. De gaar gemeenlig i Waisenhusets Kirke,

de lever gandske stille, og har ellers i det øfrige en god Berømmelse.

2. Cruse, med sin hustrue, i Adel-Gaden, de handler med Snuus-tobac; de pleyede at søge Waisenhusets Kirke; de skal ellers leve stille.

3. Hassing, ugiff, er i Huset hos Cruse, og tillige med Cruse handler med Snuus-tobac. Hand skal leve stille.

4. Gudman, er giff, boer i lille Brønd-strædet, arbejder for Cruse med Tobaken; han siges at være en grov Separatist; om hans Hustrue viides intet.

5. Christen Christensen, Arkelie-Mester ved Holmen, men er boende i Trinitatis Sogn i Vognmand-Gaden. Hand og hans Stif-daatter har separert sig fra Kirke og Alter-Gang, men ikke hans Hustrue.

6. En Tømmersvends Kone i Vognmand-Gaden, Marie Dorthe; hendes Mand Andreas Andersen er ikke Separatist, men skal være en Gudelig Mand.

7. Peder Christian, som lader sig bruge til at arbejde ved Hauger, og hans Hustrue Anne Sophie, de boer i Gottes-Gaden. Deres Søn Christian, er af mig offentlig blevet antaget til Confirmation 1ste Søndag effter Paaske 1741; hand bliver ved vor Kirke.

8. En Muur-Mester Kone i Gottes-Gade, hun skal leve stille; hendes Mand, Mester Jacob, er ingen Separatist.

9. Schwartzkop, Studiosus, paa lille Kiøbmagergade, skal jæfnlig være svag, og lever stille.

Kiøbenhafn, d, 15de Novembr. 1742.

C. L. Leth.

Blandt de ovenanførte Separatister nævnes en vis Hassing, maaske den P. Hassing, der 1733 har skrevet i Dalhoffs Stambog, foran S. 361. I Kallske Saml. 103, Fol. findes Afskrift af et Brev til en Hassing, hvorefter et Brudstykke her kan meddeles som Prøve paa den højstemte Tone, nogle af de af den religiøse Bevægelse grebne Sjæle havde lagt sig til. Hele Brevet udgjør 10 tæt skrevne Foliosider.

Kjære Ven Hassing!

Jeg vilde her med denne liden Skrift og faa Linier ydermere besvare Eder paa vores sidste Tale og Omgjængelse, hvilket mig skrækkeligt for Gud forekommer, i Henseende at troende, som lade sig oplære af Guds Ord og Aand, skulde være eet Hjerter og een Sjæl udi Herren og holde Aandens Enhed i Fredens Baand — — — (Med en skrækkelig Bredhed og Ordrigdom væver Forf. nu, Side op og Side ned, det ene Skriftsted i det andet, navnlig afskriver han store Stykker af Højsangen. Henimod det lange Brevs Slutning kommer han endelig til det, der var Kvintessensen). Hvad siger da vor Kjæreste om vor Ven Hassing? Saa siger den, som boer i Haverne og føder blandt Lilierne, som er Vingaardens Herre Jesus: Siig til Hassing, fordi han staaer mit Værk imod og vil udstøde dig ud af min Have, skal han udstødes: fordi han vil udkaste dig ud af min Vingaard, skal han udkastes. Thi jeg lejede dig og sendte dig et arbejde derudi. Fordi han kalder din Tale og Lærdom, som ikke er din, men min (siger Jesus), af Djævelen — — — derfor skal han gaa i Evigheden og ikke se Jerusalems Lykke og Ære paa Jorden. — — Hassing skal dø, og efterlade mig, siger Herren, Hustruen sin, Moderen hendes og Børnene tillige¹⁾, som jeg skal føre Christum Jesum til, og han skal efterlade mig al sin timelige Have og Formue til Arve og Ejendom, siger Herren. Og jeg skal uddele Penningene og iføre mig hans Klæder. Læs herom Jobs Bog 27 Cap. 13 Vers. Og jeg skal af din efterladte Bo paa det allerskønneste pryde mit Legeme.

— — —

(Uden Underskrift.)

I Bøllings Brevsamling findes under P. Hassing Ud-kast til to gudelige Breve fra denne til en „elskelig Ven og Broder“, hvis Navn ikke angives. De vidne om Brevskrivers Iver for at udbrede de religiøse Anskuelser, af hvilke han var stærkt greben. I det ene af dem, dat. 15. December (uden Aar), ytrer Hassing: „Gud styrke Eder og, at Ordet

¹⁾ Denne Hassing synes altsaa at være en anden Person end den ovf. S. 510 nævnte ugifte H., hvis det ikke er Billedtale.

(jeg skulde prædike om Søndag) maatte gives Eder i Eders Munds Opladelse med Frimodighed at kundgjøre Evangelii Hemmelighed og berede Tilhørernes Hjerter som et ret Korn-Land for Guds Ords Sæd.“ — I det andet Brev (udat.) omtales bl. a. en Saddelmager og hans Hustru, som Hassing ikke uden Held havde søgt at paavirke i religiøs Henseende.

For at faa nøjere Oplysning om de S. 506 nævnte Brødre Wilse kaldte det theol. Fakultet efter Kirkekollegiets Opfordring dem for sig, og afgav derpaa 22. Dec. 1742 en Beretning, hvoraf ses, at de var fra Nykjøbing paa Mors, og nu havde „afsondret sig fra at studere“. Christian W. havde givet sig til at være Skræder. Matthias tjente hos den ovf. nævnte Urmager Anders Pedersen. De gik ikke i Kirke, „da de havde fundet noget bedre“, nemlig „at efterfølge Christum i hans Nedrighed og Ydmyghed“. „Vi er ikke vore egne, men vi maa lyde Guds Aand i os og høre paa den Herres Christi Røst, som lærer os og giver os Naade og Barmhjertighed i sig selv. Og paa ham alene og ikke paa noget menneskeligt grunde vi vor Sag, og vi have ham alene til vor Regel og Rettesnor at efterfølge.“ — Paa Spørgsmaal om, hvem de raadførte sig med, svarede: „en Skomager i Knabrostræde, navnlig Ole Larsen, Urmager Anders Pedersen, Arkelimester Christen Christensen, og daglig stræbe vi efter at have Ærbødighed for deres hellige Samfund“. Nadveren holdt de „med andre Guds Børn“; men paa Spørgsmaalet om, hvem der uddelte Brødet og Vinen, var deres Svar: „Guds Aand tillader os ikke derpaa at svare.“ (Gen. K. Insp. Koll. Sager Nr. 12).